

İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)

İbrahim BOZKURT (*)

Öz: 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Mersin, İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmiştir. Kentin iki ülke tarafından işgal edilmesinden yaklaşık bir yıl sonra Mersin ve çevresinin askeri ve idari yönetimi, 1919 sonlarında, aralarındaki anlaşma gereği (Suriye İtilafnâmesi ile) Fransa'ya bırakılmıştır. Mersin, verimli bir tarım sahasının ve çeşitli değerli madenlere sahip bir bölgenin, Çukurova'nın, demiryolu bağlantısı bulunan bir limanıdır. Fransa, hem ekonomik hem de politik nedenlerle Mersin ve çevresini işgal etmiştir. Diğer yandan politik çıkarları gereği Fransa, bölgede kendine bağlı bir Ermenistan kurulması doğrultusunda çalışmalar yürütmüştür. Dolayısıyla iktisadi ve politik hedefleri uyarınca Fransız yönetimi, işgalin ilk günlerinden itibaren kentin askeri ve idari yönetimine müdahalede bulunmuşlar; Türk toplumunu ayırıştırmaya dayalı planlarını uygulamaya koymuşlardır. Bu bağlamda araştırmanın odak noktasını, Fransa Hükümeti'nin yaklaşık üç yıllık işgal döneminde Mersin'deki sosyo-ekonomik ve politik uygulamaları oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, Mütareke ve ardından başlayan işgal yıllarında kentin idari yönetimine ve yöneticilerine, Osmanlı yönetsel yapılanması içinde bulunmamasına rağmen "Kilikya" adlandırılmasıyla kurmuş oldukları bölgede, gümrük teşkilatı ve çeşitli ürünlerin ithalat-ihracat sınırlandırmaları, fiyatlara müdahale makalenin konusu oluşturmıştır. Kentin kurtuluşunda görev almış dönemin tanıklarının anlatımıyla işgal ortamındaki kargaşa, karaborsa, vurgunculuk, gasp ve cinayet olaylarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mersin'in İşgali, Fransa, İngiltere, Kilikya.

Mersin During the Occupied Years (1918-1922)

Abstract: Mersin was occupied by England and France after the Mondros Armistice Agreement being signed on October 30, 1918. Approximately one year after the city was occupied by the two countries, with an agreement between the two countries (with the Syrian Entente) the military and administrative administration of Mersin and its environs was left to France at the end of 1919. Mersin was a port of Çukurova, with a railway connection, with a fertile agricultural area and was a region with various precious metals. France occupied Mersin and its surrounding regions for both economic and political reasons. On the other hand, due to its political interests France has been working towards the establishment of an Armenia connected to the French administration. Therefore, in accordance with their economic and political objectives, from the first days of occupation the French administration intervened in the military and administrative administration of the city; they have put into practice the segregation-based plans for Turkish society. With this context, the focus of this research is on socio-economic and political practices in Mersin during the nearly three-year occupation period under the French Government. In other words, despite the fact that the Ottoman administrative structure was not included in the administration and administrators of the city during the Armistice and in the following occupation years, they established a region with the name of "Cilicia", where import and export restrictions for various products, the customs organization and intervention to the prices are the subjects to

---

*) Dr.Öğr.Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (e-posta: ibrboz@mersin.edu.tr)

this article. The chaos and disorder, black market, profiteering, extortion, and murder scenes during the occupation were also included in this article with descriptions of the witnesses of the era in which the city was emancipated.

Keywords: Occupation of Mersin, France, England, Cilicia

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2018

Makale Kabul Tarihi: 16.03.2018

I. Giriş

Eskiçağda Korakesion (=Alanya)'dan İssos (=Kinet Höyük/İskenderun)'a kadar uzanan ve Kuzeyden Toros dağlarıyla çevrelenmiş bölgeye, Kilikya (Cilicia) adı verilmekteydi (Strabon, 2000:1). Hellence, "Cilicia" olarak tanımlanan bölge, günümüz için Çukurova'yı; Hatay, Adana, Mersin ve Alanya'ya kadar uzanan kıyı bölgesi ile Torosların güney yamaçlarını kapsamaktadır (Umar, 1982:118; Gürün, 1985:24). Kilikya, Soli (Viranşehir) yakınlarındaki Lamos (Limonlu) Çayı sınır olmak üzere jeomorfolojik bakımdan iki farklı bölüme ayrılmaktaydı. Batıdaki engebeli bölüm Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikya), Doğu'daki bölüme ise Kilikia Pedias (Ovalık Kilikya) şeklinde adlandırılmıştır. Daha geniş bölümünü kapsayan Ovalık Kilikia, (Çukurova), Toros ve Amanos dağları, Seyhan ve Ceyhan nehirleri, Amanos ve Kilikya geçitleriyle zengin ve kendine özgü bir coğrafi çeşitliliğe sahiptir. Bölge, İran, Mezopotamya Mısır, Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Anadolu uygarlıklarının birbiriyle temas ettiği kültürlerin kavşağı konumundadır. Deniz ticareti için elverişli doğal limanlarına ek olarak orman ve maden yatakları da bölgenin tarihsel süreçte çekim merkezi olma özelliğini sürdürmesini sağlamıştır (Kurt, 2010:484).

Mersin'i de kapsayan Çukurova, coğrafi özellikleri, yer altı ve üstü zenginlikleri, Ortadoğu'ya hâkim jeo-stratejik konumu vb. etmenlerden dolayı tarihsel süreçte birçok devletin egemen olmak istediği bir bölge olmuştur (İslam, 2004:49). XX. yüzyıl başlarında bölgeye egemen olmak için harekete geçen Fransa, Suriye ve Lübnan'da tesis ettiği manda rejiminin yanı sıra Kilikya'yı da sömürgeci durumuna getirmeyi planlamıştı. Resmi makamları, Kilikya'nın kolonileştirilmesi amacıyla bir dizi raporlar hazırlamıştı. Bunlardan biri, Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nde görevli ziraat mühendisi Achard'a yaptırılmıştı. Achard raporunda amaçlarını şöyle ifade ediyordu: "Marsilya'ya çok uzak olmayan Kilikya, Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabilir, bu nedenle Kilikya ile Kuzey Suriye'yi elimizde tutmakta ve pamuk üretimini geliştirmekte çıkarımız vardır. Bunu yaparken, her koloniciyi bekleyen güçlüklerle karşılaşmayacak, büyük düşmanımız yenilmiş Almanya'nın yerine geçerek onun başlattığı eseri tamamlayacağız" (Akyüz, 1988:176).

Aslında 1919'a değin Fransızlar, Kilikya'yı (Cilicie) pek bilmiyor hatta okunuş ve yazılışı benzeyen Silezya (Silésie) ile karıştırıyorlardı. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgenin adı sık sık gazetelerde geçmeye ve dolayısıyla Fransız kamuoyunda da duyulmaya başladı (Akyüz, 1988:175). Albay Brèmond, Kilikya adlı eserinde bölgeyi "Alp dağlarına sahip bir Mısır" şeklinde tanımlamıştı (Brèmond, 1921:76). Fransızların "Kilikya" ile ilgili planlarını Pierre Redan, "Kilikya ve Osmanlı Problemi" başlıklı

kitabında açıklamıştır: Kilikya'nın sosyo-ekonomik alandaki tarihsel geçmişine dair istatistikî bilgiler paylaşan Redan; bölgenin Roma'dan beri buğday, arpa ve daha genel anlamda zahire ambarı olduğunu, Fransızların Kilikya'ya getirdiği demir uçlu sabanla, hasadın kat kat artacağını belirtmiştir. Ayrıca bölgede yetiştirilen pamuğun miktarında yeni teknolojiler sayesinde hasadın artırılarak, Fransa'nın yıllık pamuk tüketiminin yarısının bölgeden karşılanabileceğini, böylece Kilikya'dan toplanacak vergi ve pamuk sayesinde Fransa'nın, dış ticaretinin bağımlılıktan kurtulabileceğini vurgulamıştır (Akyüz, 1988:176-177). Ayrıca o dönem Fransa Başbakanı olan Briand, Adana, Mersin ve İskenderun'un “doğal ve mükemmel bir körfez” olduğunu, Kilikya'daki hâkimiyetin aslında Suriye'deki Fransız egemenliğini sağlamlaştıracığını belirtmiştir. (Hatipoğlu, 2002:951;Öztoprak, 1981:159)

II. İşgale Giden Sürec

Güney vilayetlerinin işgali, I.Dünya Savaşı sırasında, 26 Nisan 1916'da Osmanlı Devleti'nin paylaşılması amacıyla ortaya çıkan Sykes-Picot Antlaşması'nda belirlenmişti.¹ Buna göre İngiltere, Bağdat ve Basra ile birlikte Mezopotamya'yı, Hayfa ve Akka limanlarını, Fransa ise Suriye kıyılarını, Adana vilayetini (Kilikya'yı), Harput ile birlikte Güney Anadolu'yu alacaktı (Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, 1966:7). Mondros Mütarekesi ile bu maddelerde değişikliğe gidilerek, İngiltere kendine bırakılan bölgede etki alanını sağlamlaştırabilmek için Kürt ve Ermeni ayrılıkçı unsurları kullanmıştır. Fransa ise; pamuk üretim merkezi Çukurova ve çevresindeki hâkimiyeti için hem İngilizlerden hem de Ermenilerden destek alarak Türklere karşı bölgede gücünü artırmaya çalışıyordu (İlter, 1989:419-420).

Mersin ve civarında işgal kuvvetlerinin içinde yer alan Ermeniler², Fransız ordusunun önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Osmanlı'nın işgali konusunda İngiliz-Fransız-Ermeni işbirliği Doğu Lejyonu'nun kurulması çalışmaları sırasında başlamıştı. Bogos Nubar Paşa, 12 Kasım 1914'te Kahire'deki İngiliz temsilcisi Milne Cheetham'a; Kilikya Ermenilerinin İskenderun, Mersin veya Adana'da olası bir işgalde, gönüllü yazılarak

¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya devletleri arasında gizli anlaşmalar yapılmıştı. Bunlardan İngiltere hükümeti adına Albay Sykes (Mark Sykes) ve Fransa hükümeti adına da Bakan Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916'da Leningrat'ta imzalanan sözleşme, Çukurova'yı da etkiliyordu. Bu anlaşmaya göre İngilizler, Filistin ile Musul dışında Irak'ı, Fransızlar ise Suriye'den başka bütün Güney Anadolu'yu alacaklardı. Böylece Türkiye'de İskenderun ve Mersin limanları ile Ergani bakır madenleri ve Kilikya (Çukurova) pamukları, Fransızlara bırakılıyordu. Fakat İngilizler Musul petrolünü bırakmak istemiyordu. Bu amaçla işgal edecekleri Antep, Maraş ve Urfa illerini koz olarak tutmak kararıyla Sykes Picot sözleşmesinin uygulanması yönünde harekete geçtiler ve 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat'ta Maraş'ı ve 24 Mart 1919'da ise Urfa'yı işgal etmişlerdir. 15 Eylül 1919 tarihli anlaşma ile de Musul'a karşılık bu yerleri Fransızlara bırakmışlardır. Bkz. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1996, s.1.

² Fransız üniforması içinde Çukurova'ya gelen 10.150 kişilik Ermeni kuvvetlerinin dağılımı ve sayıları şöyle idi: Antep 2500, Maraş 2000, Saimbeyli 1500, Urfa 1000, Zeytun 500, Sis 350, Kozan 300, Adana ve Mersin 1000, Osmaniye, Haruniye, Bahçe ve İslahiye'de 1000. Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, Güney Cephesi, IV, Ankara, 1966, s.47.

destek vermeye hazır olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Dağlık Kilikya'daki Ermeniler de silah ve mühimmat temin edilirse Türklere karşı ayaklanacaklardı (Sonyel, 1972:36; Öke, 1986:126). İngiltere, Çukurova ve çevresinin Fransızlara gizli anlaşmalarla bırakılmış olmasından dolayı Ermenilerin bu bölgede silahlandırılması meselesine mesafelidir ancak Adana, Dört Yol, Yumurtalık, İskenderun, Zeytin, Maraş ve Urfa'da isyanları teşvik etmekten geri kalmamıştır (İlter, 1989:421).

Mısır'da bulunan İngiliz kuvvetleri komutanı General Maxvel, 4 Aralık 1914'te Londra'ya çektiği telgrafta; olası bir İskenderun Körfezi çıkartmasında Ermenilerin kendilerine katılacaklarını, "iyi dövüşmeleri" nedeniyle de silahlandırılmalarının gerekli olduğunu belirtmiştir (Erden, 1954:120). Ancak Osmanlı ordusu ile ilk karşılaşmalarında başarısız olan Çukurova Ermenileri, önce Suriye sahiline yakın Musa Dağı'na oradan da Fransız deniz kuvvetleri aracılığıyla Port Said'e getirildiler. Bu gelişmeler sonrası Fransa Hükümeti, 15 Kasım 1916'da (Legion d'Orient) Doğu Lejyonu'nun kurulmasına karar verdi.³ Fransa'nın savaş bakanının kabineye sunduğu rapordan anlaşıldığına göre; amaç gizli anlaşmalarla kendilerine bırakılmış topraklarda, Suriye, Lübnan ve Kilikya'daki işgallerde Ermenileri kullanmaktı (İlter, 1989:422-423). Albay Bremond⁴ "Neden Ermeni Askerini Kullanmalıyız?" başlıklı raporunda; Ermenilerden dolayı kamp masraflarının fazla olduğuna, hiçbir teşebbüste bulunmazlarsa Ermenilerin İngilizleşmesine, Amerikanlaşmasına hatta Ermenileşmesine sebep olacaklarına, Ermenileri ellerinden kaybetmelerinin büyük kayıp anlamına geleceğine dair değerlendirmeler yapmıştır.⁵ Böylece Fransız makamlarının da desteğiyle çeşitli bölgelerden toplanan Ermenilerden⁶ oluşan Doğu Lejyonu'nun kuruluşu tamamlandı. Fransa, Ekim 1918'de "Doğu Lejyonu"na artık "Ermeni Lejyonu" adını vererek, küçük müttefikini ödüllendirerek Fransız askerleriyle beraber güney vilayetlerini işgale⁷ hazırlamıştır (İlter, 1989:424).

³ Doğu Lejyonu'nun Mersin ve çevresinin işgalindeki rolüne ilişkin bkz. Ulvi Keser, "Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri, (1918-1922), *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, (25-27 Aralık 2013), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. (ss.83-125).

⁴ Albay Bremond daha sonra Çukurova'da Doğu Lejyonu (bilâhare Ermeni Lejyonu) askerlerinin başına geçerek, bölgenin her köşesinde kanlı olaylara sebebiyet veren, bunları körükleyen ve Ermeni Lejyonu'nun bir an önce kurulması için çaba sarf etmiş, Eylül 1916'da Kahire'de Fransız askerî misyon şefliği görevini yürütmüştür. Bkz. İlter, *a.g.m.*, s.423.

⁵ Bkz. Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", *Milliyet*, 17 Haziran 1982.

⁶ Suriyeli gönüllüler; Osmanlı ordusunda asker iken Filistin ve Irak cephelerinden firar etmiş Ermeniler, Musa Dağı Ermenileri ve Birleşik Amerika'dan gönderilenlerden oluşmaktaydı. Bkz. Coşar, *a.g.m.*, 20 Haziran 1982.

⁷ Güney Anadolu işgal edilirken, Fransız kıtaatı ile beraber eski yurtlarına dönen Ermenilerin bir kısmı, askeri düzen içerisinde milli kuvvetler halinde örgütlenmişlerdi. Ermeni kuvvetlerinin üçüncü kısmını ise çeteler teşkil ediyordu. Bu Ermeni kuvvetlerinin bölge itibarıyla dağılımı şöyle idi: Antep'te 2500 kişi (Bunlara Ermeni Alayının iki taburu dâhil). Maraş'ta 2000 kişi (Bunlara Ermeni Alayının bir taburu dâhil). Hacın'da (Saimbeyli) 1500 kişi, Urfa'da 1000 kişi, Zeytin'da (Süleymanlı) 500 kişi, Şar'da 350 kişi, Kozan'da 300 kişi, Adana ve Mersin'de 1000 kişi,

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Mersin'i doğrudan ilgilendiren hükümleri; 5., 7., 10. ve 16. maddeleri olmuştur. Antlaşmanın ilgili maddeleri ise şunlardı (Ateş, 1999:87-88): Madde 5: Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan birlikler dışında Türk Ordusu'nun derhal terhis edilmesi. Madde 7: Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması. Madde 10: Toros tünel sisteminin Müttefiklerce işgali. Madde 16: Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bütün garnizonların en yakın Müttefik Komutanı'na teslim olmaları ve "Beşinci" maddede saptanacak olan düzenin korunması için gerekenler dışında, bütün birliklerin Kilikya'dan çekilmeleri.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için 25 maddelik Mondros Mütarekesi ile sona ermişti fakat ülkenin işgaline giden süreci başlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra Liman Von Sanders'ten ordunun komutasını Adana'da devralarak VII. Ordu Komutanlığı'na üstlenmiş ve Osmanlı Genelkurmayına telgraf çekerek Toros tünellerinin işgal edilmesiyle ilgili daha fazla açıklama istemiştir (Ener, 1996:16-24; Tansel, 1991:38). Burada Adana Vilayeti'ne bağlı sancaklardan gelen temsilcilerle görüşmüş, onlara alınması gereken tedbirler konusunda bilgi vermiştir. Bu görüşmelerde Mersin Sancağı'nı o tarihte Adana Lisesi Müdürü olan Niyazi Ramazanoğlu temsil etmiştir. M. Kemal, 5 Kasım 1918'de Mersin'e gelmiş burada mutasarrıfla, jandarma bölük yüzbaşısı ile görüşmüş ve depodaki silahların bol cephaneye ile dağ köylerine dağıtılmasını⁸ tavsiye etmiştir (Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:29-31). İngilizlerin Adana yerine "Kilikya"⁹ ismini kullandıklarını, Suriye sınırını değiştirdiklerini ve Mondros Mütarekesi'nin şartlarına aykırı olarak bölgeyi işgale hazırladıklarını bildirmiştir. Daha sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği 8 Kasım 1918 tarihli telgrafta, mütarekenin hükümlerinin Osmanlı Devletinin düzeninin korunmasını ve esenliğini sağlamaktan uzak olduğunu vurgulamıştır. Toros tünellerinin kontrolünü kaybetmemek için bazı önerilerde bulunmuştur (Çelik, 1999:38). Bu yazışmalardan sonra da Yıldırım Ordular Grubu ile VII. Ordu Karargâhının lağvedildiği ve Harbiye Nezareti emrine verildiğinin kendisine bildirilmesinden sonra Mustafa

Osmaniye, Haruniye, Bahçe ve İslâhiye'de 1000 kişi Bkz. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C.1, Örgün Yayınevi, İstanbul, 1982, s.526-527.

⁸Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki kentlerin kendi dinamikleriyle işgallere karşı direnemesi için askerlik şubeleri aracılığıyla silahların halka dağıtılması talimatı için bkz. Cenani Gürbüz, *Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.50; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, s.7.

⁹Mütarekenin bazı maddeleri ile birlikte "Kilikya" adı ve kapsadığı alan ile ilgili bir belirsizlik söz konusuydu. Kilikya adı, XX. yüzyılda herhangi bir bölgeyi işaret etmiyordu. Yaygın kabul gören düşünceye göre bu adlandırma, Türkler aleyhinde yoruma gerekçe oluşturmak amacıyla planlı bir şekilde kullanılmıştı. Bkz. Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.33; Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a gönderdiği 3 Kasım 1918 tarihli şifrede Kilikya havalisinin Adana ve çevresinin bir kısmını kapsamına rağmen, sınırı belirsiz olması nedeniyle tehlikeye dikkat çekmek istemiştir. Bkz. *HTVD*, Sayı:27, Ankara (Mart 1959), Ves.No.714; Sayı:28, Ankara (Haziran 1959), Ves. No: 736; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962, s.51, 52.

Kemal Paşa, 10-11 Kasım 1918 gecesini İstanbul'a gitmek üzere Adana'dan ayrılmıştır.¹⁰ Kasım 1918'de İngiliz Komutanlığı, Türk birliklerinin Kilikya'yı boşaltma takvimini açıkladı. 1 Aralık 1918 günü bütün Osmanlı kıt'aları Ceyhan Irmağının batısına, 5 Aralık 1918'den önce de Adana-Tarsus demiryolunun kuzeyine çekileceklerdi. 14 Aralık 1918'de ise Osmanlı birliklerinin tümü Pozantı'nın batısına geçmiş olacaklardı. (Ener, 1996:1). Bütün orduların terhis, kadro halindeki birliklerin kuzeye çekilmesi, birliklerdeki menzil depolarda mevcut bütün ağır silahlarla, kadrolardan fazla silah ve cephane, malzeme, giyim eşyası, iye ve sair maddelerin teslimi gerekiyordu (Çıplak, 1968:212-213). Geri çekilmede geciken birlikler/askerler esir alınacaktı (Akyüz, 1988:179).

Hukuksal çerçevesi hazırlandıktan sonra İngiliz ve Fransız birlikleri, güney vilayetlerinin işgaline başlamışlardı. İskenderun, 9 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi.¹¹ 7 Aralık 1918'de Antakya, 11 Aralık 1918'de Dörtyol¹², 17 Aralık 1918'de Mersin¹³, 19 Aralık 1918'de Tarsus¹⁴ işgal edildi;¹⁵ 21 Aralık 1918'de Fransızlarla birlikte Ermeniler Adana'ya girdi¹⁶, daha sonra Ceyhan, 25 Aralık 1918'de Osmaniye¹⁷ ve Misis işgal edildi (Kocatürk, 1983:13, 112, 113). Fransız birlikleri, işgallerine daha sonra da Antep¹⁸, Maraş¹⁹ ve Urfa'yı²⁰ İngilizlerden devralarak Ekim-

¹⁰ Bkz. İltter, *a.g.m.*, s.425; Çelik, *a.g.e.*, s.41; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.30; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s.66.

¹¹ Bkz. HTVD, Sayı:29, Ankara (Eylül) 1959, Ves. No. 754; Sayı.30, Ankara (Aralık) 1960, Ves. No. 763; 10 Kasım 1918'de "Coutelas" adlı savaş gemisinin getirdiği öncü Fransız askerlerinin İskenderun'a çıkışından dört gün sonra 14 Kasım'da gönüllü Ermeni birliklerinin de bulunduğu Fransız birlikleri tarafından İskenderun işgal edildi. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s.54.

¹² Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s.50; Ener, *a.g.e.*, s.3.

¹³ "...17 Aralık 1918'de Yarbay Romyö (Romieu)'nun komutasındaki Fransız birliği, Mersin'den karaya çıktı. Birlikte yalnız 150 Fransız eri vardı. Diğerleri Ermeni lejyonlar idi." Bkz. Ener, *a.g.e.*, s.4; Tansel, *a.g.e.*, s.50.

¹⁴ O dönemde Mersin Sancağı'na bağlı durumdaki Tarsus'ta aynı adla çıkan gazetede; "Vilayetimizin Mukadderatı Hakkında" başlıklı yazıda işgalle ilgili şunlar aktarılmaktaydı: "...vilayetimizin bedbaht ufukları iki haftadır yine kararmış ve muzlim bulutlarla sarılmış bulunuyor. Görülen bazı harekâta ağızdan ağıza dönen bazı sözleri, iftirak emarelerini ima ediyordu... Mütarekenâmenin yedinci maddesine istinaden galiplerimizin vilayetimizi işgal niyetleri olduğu anlaşıldı". Bkz. *Tarsus*, 8 Birinci Kanun (Kasım) 1334 (1918).

¹⁵ Bkz. Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara, 2001, s.14.

¹⁶ Esat Oğuz, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul, 1934, s.22; Damar Arıkoğlu'na göre Adana'nın işgali 25 Kasım 1918'de başlamıştır. Bkz. Arıkoğlu, *a.g.e.*, s.67.

¹⁷ Bkz. Volkan Payaslı, "Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme", *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:61, Güz 2017, s.275.

¹⁸ On bir aylık İngiliz işgalinden sonra Suriye İtilafhâmesi'ne göre 29 Ekim 1919'dan itibaren kenti Fransızlar işgal etmeye başladılar. Bkz. Hale Şıvgın, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, (25-27 Aralık 2013), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.219.

¹⁹ İngilizler, 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş'ı işgal etmişlerdi. Bkz. *Türk İstiklal Harbi I*, s.104.

²⁰ Urfa'yı, İngilizler 24 Mart 1919 tarihinde işgal etmişlerdi. Bkz. *Türk İstiklal Harbi I*, s.104.

Kasım 1919 tarihlerinde sürdüreceklerdir. 1919 Kasım'ına kadar işgal edilen Kilikya'da ve Suriye'de, İngilizlerin askeri kontrolü ve askeri yönetimi belirleyici olurken, müttefik devletler adına bölgenin idari bakımdan yönetme görevini ise Fransızlar üstlenmişlerdi.²¹

III. Mersin'in İşgali

İngiliz askerleri, gemileriyle 16-17 Kânun evvel 1334 (Aralık 1918) tarihinde Mersin limanına gelmiş ve Aralık'ın 17'nci günü denizden 500 kişilik bir Fransız birliği Mersin'e çıkmıştır.²² İşgalin hemen öncesinde Mersin Mutasarrıfı Galip Bey'e ulaştırılmak üzere Gümrük İskelesindeki görevli memura verilen mektupta; "*Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesi gereğince asayiş ve emniyetin sağlanması için Mersin'in işgal edileceği, kargaşalığa meydan verilmemesi, herhangi bir karşı koyma hareketinde sorumluluğun mahalli yönetime ait olacağı, askeri çıkartmanın istasyon civarındaki iskeleden yapılacağı ve askerlerin istasyon iskelesi civarı ile İngiliz fabrikaları civarına yerleştirileceği*"²³ bildirilmişti. Bunun üzerine Mutasarrıf Galip Bey, çeşitli yazışmalar neticesinde gerekli tedbirleri aldırılmıştı. İşgal günü Mersin Limanı'nda İngiliz gemileri yalnız değildi. Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'nin 18 Kanun-ı Evvel 334 tarih ve 1650 numaralı tezkiresine göre Limanda Fransız gemileri de hazır beklemekteydi: "*Adana Vilayeti'nden alınan 16 kanun-ı evvel 334 tarihli diğer bir telgrafnamede, 17 Kânun-ı evvel 334 tarihinde Mersin Limanı'na gelecek bir vapurun binbeşyüz kadar Fransız askerini Mersin'e çıkaracağı ve bu suretle Mersin işgal olunduktan sonra, bundan tefrik olunacak kuvvetlerin Tarsus, Adana ve Sis'i işgal edecekleri...*"²⁴

17 Aralık 1918'de, İngilizlerin kontrolündeki Halep'ten Mc.Andrew'in komutasındaki getirilen Mecusi ve Müslüman Hintli askerler, Mersin'e çıkarıldı. Karaya ilk çıkan işgal birliği, Yüzbaşı Mehmed Selahüddin Han'ın emrindeki Hintli Müslüman askerlerinin bir kısmı iskele civarına bir kısmı da İngiliz Fabrikasına yerleştirildiler (Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:40). Türk ordusunun geri çekilme sürecinde bölge sorumlusu olan Fransızların Suriye ve Filistin'deki kuvvetlerinin de komutanı olan General Hamelin, 19 Aralık 1918'de önce Mersin daha sonra Adana'ya gitmiştir.²⁵ General Hamelin, bölgeye Legion D'Orient (Doğu Lejyonu)'ndan İskenderun -İslahiye arasına, Toprakkale-Dörtyol civarına ve sonuncusu da Mersin'e olmak üzere üç Ermeni bataryası yerleştirmişti (Kır, 2004:49).

²¹ O dönemde bölgedeki başlıca Fransız yetkileri General Hamelin, Albay Brèmond, "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanıyla Georges Picot idi. Bkz. Akyüz, a.g.e., s.180; "*17 Aralık 1918'de Fransa'nın Suriye işgal ordusu komutanı general Hamlen (Hamlin) törenle Adana'ya girdi. Öğlen yemeğini Vali Nazım Bey (Adana) ile birlikte yedi. Gece onuruna verilen ziyafette bulundu*". Bkz. Ener, a.g.e., s.4.

²² Şeref Genç, "İngilizlerin Kilikya'yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmaları", Yeni Mersin, 12 Nisan 1946; ayrıca bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, s.50.

²³ Şeref Genç, "İstiklal Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası", *Kuvayi Milliye*, Sayı:56, Mersin, (Nisan 1965), s.22.

²⁴ B.O.A., B.E.O. No: 340887'den aktaran Çelik, a.g.e., Ek-4.

²⁵ HTVD, S.33, Ankara 1960, Ves.No:830.

İşgalin mütarekenin hemen ardından erken bir tarihte gerçekleştirilmiş olması bölge halkının hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Özellikle İngiliz işgali sessiz sedasız yapılmış, şehirde yapılmaya çalışılan protesto eylemleri de jandarmanın sıkı güvenlik önlemleri sayesinde etkisiz hale getirilmiştir. İstanbul hükümetine çekilen protesto telgrafları da sonucu değiştirememiştir. Bu tepkileri bir çatı altında toplama uğraşımı “Kilikyalılar Cemiyeti”nin²⁶ İstanbul’da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkez binasında 21 Aralık 1918’de kurulması ile sonuçlanmıştır (Ayhan, 1963:15).

Kurtuluş Savaşı döneminde orduya katılan ve Mersin Cephesi’nde “Yılmaz Müfrezesi” kumandanı olan Şeref Genç²⁷, anılarını ve araştırmalarını yazdığı Yeni Mersin gazetesinde Mersin’in işgalinin başlangıcında kentteki havayı şöyle aktarmıştır: “...Gün geçti, bu gemiler Mersin limanına da girdiler. Bunlar savaş ve torpil tarama gemileri idi. Hakikaten yurdumuzun bedbaht ufukları kararmıştı. Düşman gemileri yaklaştıkça çoğalıyor, çoğaldıkça da içte de asayişin korunması için sıkı tertibat alınıyordu. Bu gösteriyordu ki, bir felaket muhakkak ve yakındı... Görünen hareket bir işgal hazırlığından başka bir şey değildi. İşgal yüzü görmeyen, köleliği bir zul bilerek daima ‘efendi yaşayan Türkler için’ bunun pek acı olması ve korkulu bir heyecan yaratması kadar da tabii bir şey olamazdı. Bununla beraber bu heyecan hiç belli edilmek istenilmiyordu. Çünkü aramızda Türk’ün acısından zevk duyanlar her fırsatta nankörlüklerini göstermekten çekinmeyenler vardı... 1 Ocak 335 (919) sabahı Mersin Limanında birçok düşman savaş ve taşıt gemileri görünüyordular. Esasen günlerden beri rahat uyku görmüyor, her an tetik üzerinde bekliyorduk. Limanda ki gemiler indirilmiş filikalar, sandallar, günlerden beri kulakları tırmalayan söylentilerin bir hakikat olacağını gösteriyordu. Zabıta kuvvetleri seferber edilmiş, devriyeler sıkıştırılmış, gerekli tedbirler alınmıştı”.²⁸

Genç, işgal haberini alan Mersinlilerin durumuna dair de şu bilgileri aktarmıştır: “Her günkü gibi heyecan içinde sessiz sedasız evlerimizden çıkıyorduk. Çok geçmeden limanın vapurlarla dolduğunu işitiyor, deniz kenarına koşuyor, vaziyeti görünce hemen bir kaç günlük ekmek yiyecek alarak eve dönüyorduk. Fırınların önü üst üste yığılmış halkla

²⁶Cemiyetin ismi her ne kadar “Kilikyalılar Cemiyeti” olarak bilinmekte ise de (Adana ve havalisi başta olmak üzere) faaliyet alanı olarak Çukurova bölgesi seçilmiş olması sebebiyle, cemiyetin ismi çoğu zaman “Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” ya da “Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” diye belirtilmiştir. Bkz. Bayram Sakallı, *Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi* (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri), İstanbul, 1997, s.219.

²⁷ 1898 Yılında Mersin’de doğan Şeref Genç, Mersin’in işgali sonrası kentteki işgale karşı Yılmaz Müfrezesi Kumandanı unvanıyla mücadeleye katılmıştır. 1921’de Fransızlarla Ankara Antlaşması’nın imzalanmasından sonra da Teğmen rütbesiyle Sakarya Savaşı’na katılmıştır. Şeref Genç, Mersin’de işgal günlerini ve işgale karşı yürütülen mücadeleyi, aynı zamanda dönemin tanığı olarak, hatıralarını “İşgalde Mersin” başlığı ile 1945-1946 yılları arasında Yeni Mersin gazetesinde yayınlamıştır. Ayrıca “Kurtuluş Savaşı’nda İçel” kitabını yazan komisyonda yer almıştır. Kuva-yı Milliye dergisinde de dönemin gelişmelerini aktaran yazıları bulunmaktadır. Bkz. Birgül Bozkurt, “Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç’e Göre Mersin’in İşgali”, *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, (25-27 Aralık 2013), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.408-410.

²⁸ Şeref Genç, “Görülen Düşman Gemileri”, *Yeni Mersin*, 26 Aralık 1945.

*dolu. Yolda karşılaştığımız şımarıklıklara aldırış etmiyorduk. Ancak eve gelir gelmez silaha, baltaya benzer ne varsa ne olur ne olmaz diye hazırlıyorduk. Bazılarımızda bir kaç aile bir evde birleşiyorduk. İlk bir kaç gün geçirdiğimiz heyecan ondan sonra gördüklerimiz. İşte ilk sabahın durum bu idi”.*²⁹

Fransa’da Milletvekilleri Meclisinde (Mersin’den başlayarak) Çukurova’nın işgali şöyle anlatılmıştır: “1918 sonlarında; Fransızların gelip Kilikya’yı işgal edecekleri öğreniliyor. Her şeye rağmen, Hıristiyan halk gibi, Müslüman halk da safça bir merakla sahile, Mersin iskelesine yığılıyor. Kilikya halkı Fransa’nın büyük askerlerini, Doğu’da yenilmez sanılan Alman imparatorunu yere seren Marn ve Verdun galiplerini görmek istiyor. Halk kitle halinde Mersin sahiline birikiyor... İşte uzaktan dumanı tüten gemiler görüldü. Yaklaşıyorlar, sandallar denize indiriliyor. Halk karaya çıkan Verdun galiplerini görecek. Hayret! Askerlerimizin şanlı üniformaları altında ne görsele beğenirsiniz? Ezeli düşman Ermenilerin tüysüz yüzünü!”³⁰

Şeref Genç’e göre Mersin’in işgal gününde 17 Aralık 1918’de (yazara göre bu 1 Ocak 1919’da olabilirdi) tüm ayrıntılarıyla şunlar yaşanmıştı: “17 Aralık 1334-1918 veya 1 Ocak 1355-1919 sabahı Mersin limanında yığılan savaş ve taşıt gemileri çıkarma hazırlığını bitirmişler, savaş gemileri ilerili, gerili ve aralıklı yan yana sıralanmışlar, islim üzerinde toplarını Mersin’e çevirmişlerdi. Taşıt gemileri ise bunların gerilerinde etrafları bir çok filika, istimbot ve sandallarla çevrili idi. Gemiden gemiye gidip gelen istimbotlar göze çarpıyordu... Mersin Jandarma Teşkilatı bir bölüktü. Bu bölüğün bir kısım erati terhis edildiğinden pek az mevcudu kalmıştı. Bölük komutanı Yüzbaşı Talat Bey’de istifa ettiğinden Bölük komutan vekilliği Başçavuş Abdülkadir’e verilmişti... Çıkacak kuvvetlerle halkın temas etmemesi içinde elden gelen yapılmıştı... Çıkan bu kuvvetler derhal deniz kenarında ve iskele civarındaki saha etrafında tertibat alıyorlardı. Bundan sonra istimbotlar, filikalar, sandallar birbiri ardına gelip giderek çıkarma yapıyorlardı. Düşman planlı hareket ediyordu... Çıkan kuvvetler Müslüman ve Mecusi, Hintli askerlerdi. Subaylarının bir kısmı da Hintli idiler. Komutanları da Mister “Bak” idi...”³¹

İşgalin ilk haftasında İngiliz askerleri, her türlü iaşelerini yanlarında getirdikleri ve karargâhlarında kantinlerini açtıkları ve hiçbir ihtiyaçları olmadığı halde gerek İngiliz fabrikası³² civarında ki karargâhtan gerekse Şimendifer İskele ve civarını muhafaza

²⁹ Şeref Genç, “Görülen Düşman Gemileri”, *Yeni Mersin*, 26 Aralık 1945.

³⁰ Journal Officiel, 24 Décembre 1920, s.3936’dan aktaran Akyüz, *a.g.e.*, s.178.

³¹ Şeref Genç, “İngiliz Askerlerinin Mersin’e Çıkışı”, *Yeni Mersin*, 29 Aralık 1945; ayrıca bkz. *Kurtuluş Savaşında İçel*, s.40.

³² GOLD – İngiliz Yağ fabrikası: Çukurova Bölgesinin pamuk ekimine açılmasıyla, Mersin’de gelişen ticareti destekleyen, pamuğu işlemek üzere kurulan endüstri yapısı olarak tarihi önem arz eder. Fabrika, 1863 yılında İngiliz asıllı Levanten Mr. Gold tarafından kurulmuş, Amerikan İç Savaşı sırasında ve o yıllarda işletilmeye başlandığı tahmin edilmektedir. Daha sonra “WITTAL” şirketinin öncülüğünde 1910 yılında “The Mersyna Oil and Cake Mill Co. Ltd.” tarafından fabrika yeniden elden geçirilerek üretime geçirilmiştir. Fabrika, Cumhuriyetin ilânından sonra da Turyağ firması tarafından çalıştırılmış, İkinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik nedeniyle İstanbul’dan Mersin’e taşınan Deniz Astsubay Okulu, içyapısı tadil edilen fabrikada eğitim ve öğretimine

birliğinden şehre dağılmışlardı. İngilizlerin Mersin'e çıkışı esnasında alınan sıkı tedbirler çemberini yaramayan, düşmanı karşılayarak coşkunculuklarını gösteremeyen, buna karşın evlerinde toplantılar ve eğlenceler düzenleyen iç düşman, bu durumdan faydalanmak yoluna sapsınmış, düşman askerlerini, Türkler aleyhine kışkırtmaya başlamışlardı. Şeref Genç'e göre İngiliz işgalinin ilk haftasının en önemli olayı; "...birçok evlerin basılmasına haksız hapslere eza ve cefalara Türk yavrularını Ermeni'dir diye anne ve baba kucagından ayırmak istenilmesine sebep olan bir kaç karar yayınlanması idi".³³

İngiliz işgalinin gerçekleşmesinin üzerinden bir hafta sonra Fransızların da işgale katılacakları söylentisi halk arasında yeniden heyecan yaratmıştır. İşgalci Fransız askerlerinin arasında "Ermeni Gönüllü İntikam Askerleri"³⁴ olduğu biliniyor, bir facia yaşanmasından endişe ediliyordu. Şeref Genç'e göre "İç düşmanlar hudutsuz sevinçler içinde bir yandan Fransız askerlerini fevkalade merasimle karşılamak için hazırlığa başlamışlar, diğer yandan da çıkacak Ermeni askerlerini Türklere saldırtmak ve ilk adımda büyük bir facia yaratmak için tertibat almaya yeltenmişlerdi... Gümrük İskeleyi tamamen terk edilmiş, iskeleden Taş Han'a giden yolun şimaline devriyeler çıkarılmış, bilhassa Türk mahallelerinde bir kısım jandarma, polis ve bekçilerle ve bir kısım İngiliz askerleri devriyeler ile mahallelerde tertibat alınmış (alınan bu tertibat bilhassa mahallelere yapılacak taarruzlara karşı idi) erkeksiz evlerdeki Türk aileleri erkekli evlere gelmişler, bazı yerlerde birkaç ev biraraya toplanmışlardır".³⁵ Bu sırada İngiliz İşgal Komutanlığı mutasarrıflığa başvurarak Fransız birlikleri için yer gösterilmesini istemiş, kendisine gösterilen binalar arasından şehrin ortasındaki Taşhan'ı uygun bulmuştu. 1 Ocak 1919'da Fransızlar da aynı yöntem ve gerekçelerle 150'si Fransız, kalanı Ermeni lejyonerden olmak üzere toplam 1500 kişilik bir kuvvetle Mersin'i işgal etmişlerdir (Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:42; Çelik, 1999:58). Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın da dile getirdiği gibi Mersin'i de kapsayan Adana havalisinin işgali, önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Kemal Atatürk, Nutuk, C.III- Vesikalar, 1969:1180).

Fransızların işgal günü kentte alınan tedbirler hakkındaki bilgileri, o günlerde jandarma bölük komutan vekilliğini yapmış olan Başçavuş Kadri şöyle aktarmıştır: "İlk gün çıkan Fransız Ermeni askerleri bir vukuat yapmasın diye Taş Han'ına ve hariçle ihtilal etmemeleri için mevcut jandarma kuvvetleri tarafından kordon edildi. Ne çareki jandarmanın ne sözü ne de silahlı iş göreceği vaziyette değildi. Ermeni taşkınlıkları derhal kendisini gösterdi. Yerli Ermeniler ve onlara iltihak eden diğer gayri müslim ve gayri Türk birçok kimseler muzaffer Ermeni kardeşlerini tebrik ve Türk'e karşı kalplerinde

---

devam etmiş. Bkz. Semih Vural, *Huğ'dan Gökdelen'e Mersin*, Lamineks Matbaacılık, İzmir, 2010, s.144-145.

³³ Şeref Genç, "İlk Haftanın Durumu", *Yeni Mersin*, 1 Ocak 1946.

³⁴ Fransızların, işgalde kullanmak üzere Suriye ve Lübnan'dan Fransız askeri üniforması giydirecek, silahlandırarak yanlarında getirdikleri Legion Armenian (Kamavur, Kamavor ya da Gamavor) adı verilen Ermeni Gönüllü (İntikam) Alayı'nın kentte ne tür facialara yol açabileceği İngiliz İşgal Komutanlığına bildirilmiş, onlarda güvenlik önlemlerinin alınacağına dair Türk yerel yönetimine teminat vermişlerdir. Bkz. *Kurtuluş Savaşında İçel*, s.36-44.

³⁵ Şeref Genç, "Fransız Askerlerinin Çıkışı Arefesinde", *Yeni Mersin*, 3 Ocak 1946.

besledikleri bad-ü adabeti alenen göstermeye başladılar. Jandarma tahkir ve tezlil ediliyor, kordon kaldırılıyor, temaslar, şaklabanlıklar bütün mevcudiyeti ile ve bütün Türkleri tahkir suretiyle ilk perdeyi açtılar. Birçok yerler tak-ı zaferlerle tezyin edildi...” (Yeni Mersin, 4 Ocak 1946).

Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni gönüllülerden oluşan bir tabur, Mersin’de Taşhan’a, ikinci bir tabur Araplar Köyü, Hıristiyan Köyü (Osmaniye Mahallesi) ve Mesudiye Mahallesi civarında kurulan çadırlara, Cezayir, Tunus ve Fransızlardan oluşan bir başka tabur da Kışla ile Müftü Mahallesindeki medreseye yerleştirilmişti. Böylece Fransız işgalinin sınırları Mersin’in batısındaki Alata Çayı’ndan, Pozantı’nın kuzeyindeki Akköprü’ye kadar uzanıyordu.³⁶

Mersin’den sonra 19 Aralık 1918’de Tarsus da Fransız askerlerince işgal edildi. Tarsus gazetesi 19 Kanun-u Sani 1335 (Ocak 1919) tarihinde “ ziyafet” başlıklı yazısında:” *Geçen Cuma günü Daire-i Belediye’de şehir kuvve-i işgaliye Fransız kumandanı Mösyö Kote*³⁷ *şerefine bir ziyafet verilmiş ve bu ziyafette kuvve-i işgaliye zabitanı ile şehrimiz mutebaran ve eşrafi hazır bulunmuştur*”³⁸ haberine yer vermiştir.

Ekim 1919’da yüksek komiser ve Suriye ile Kilikya kuvvetleri başkomutanlığına atanan General Gourraud, Aralık 1920’de yaptığı açıklamada; Fransa’nın 1919’da Kilikya’da “Ermeni politikası” izlediğini ifade etmiştir. Bu politikanın başarıya ulaşabilmesi için iki yöntem uygulamışlardır. Birincisi Ermenilere askeri harekâta, işgallerde önemli görevler vermeleri diğeri ise Kilikya’nın idari yönden aşamalarla Ermenilerin kontrolü altına bırakılma çabasıdır. Bu arada 1918 ve 1919 yıllarında Fransa hükümeti, Kilikya için ısrarla “Ermenistan” adlandırmasını kullanıyordu. Suriye ve Kilikya için Georges Picot³⁹, “Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri” unvanıyla

³⁶ Şeref Genç, İstiklal Savaşında Mersin’i Kurtarma Çabası”, *Kuvayı Milliye*. Sayı:56, 58, Mersin, Nisan- Haziran 1965, s.11, 22; Çelik, *a.g.e.*, s.58, *Kurtuluş Savaşında İçel*, s.43, 44.

³⁷ Gazetede “Kote” olarak bahsedilen kişi Albay Brémond tarafından Tarsus’a askeri komutan ve kaymakam olarak atanan Fransız Yüzbaşı Coulette’dır. Bkz. *Türk İstiklal Harbi I*, s.73; Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*, s.93-95.Tarsus’a daha sonra aynı göreve Binbaşı Coustillière atanmıştır.

³⁸ *Tarsus*, 19 Kânun-u Sâni (Ocak) 1335 (1919)

³⁹ Ali Fuat Cebesoy, G. Picot’nun 7 Aralık 1919’da Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinin ancak bölgeye ilişkin Ermenistan adlandırmasını kullanmaması koşuluyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.269-271. Mustafa Kemal Paşa da Picot ile aralarındaki görüşmede konuşulanları daha sonra TBMM’de şöyle aktarmıştır: “*Bilhassa Suriye’de fevkalâde mümessil bulunan Picot namında bir zat Sivas’a kadar geldi ve kendisinin Paris’te sulh konferansıyla temas etmek üzere hareket ettiği bir sıralarda idi ki bu zatla görüştüğümüz esas noktalar, hatırımda kaldığına göre, şunlar idi: Bir defa kendisi Fransa Hükümetinin bize karşı yapmakta olduğu muamelâti doğru bulmuyordu, Fransa menafî-i hakikiyesine mugayir buluyordu. Açık söylediği şey Suriye’yi müstemleke yapmak istiyorlardı ve fakat Kilikya da dahil olmak üzere ve bizim mevcudiyetimiz umumi olan mevcudiyetimizin tahlisi için Kilikya meselesi için anlaşmaktan... Bu imkân derecesini de şu tarzda tesbit etti. En nihayet Kilikya’yi tahliye edeceğiz, yalnız orada bize iktisadî (menafî temin ve bunun temadisini) emniyet bahşolacak bir vaziyet kabul ediniz. Biz kendisiyle görüştüğümüz zaman bizim için bir Kilikya bir*

yönetici olarak görevlendirilmişti. Ayrıca Kilikya'daki Fransız idari makamları, "Ermenistan Fransız İdarecileri" adını kullanıyordu. Albay Brèmond, 25 Aralık 1918'de, "Ermenistan baş yöneticisi" unvanıyla Kilikya'da (Adana) görevlendirilmiş, burada 4 Eylül 1920'ye kadar kalmıştır. Fransa hükümeti, bölgenin işgalinde olduğu gibi Kilikya'nın idari işleri (polis, demiryolları, posta vb.) için de Ermenileri kullanmışlardır (Akyüz, 1988:180-181; İltar, 1989:428).

Haziran 1919'da gemiyle önce Mersin'e gelen daha sonra Adana'ya giden bir Fransız subay, kentte karşılaştığı durumu hatıratında şöyle anlatmıştır: "25 Haziran 1919: Mersin'e (Kilikya'ya) çıktık. Halk üzerinde çok iyi bir etki bırakıyoruz. Bizi krallar gibi karşılıyor ve bayrağımızla askerlerimizin geçitleri üzerine zafer takları yapıyorlar, 28 Haziran 1919: Adana'ya gitmek üzere trene bindik, 29 Haziran 1919: Adana'ya varışımız. Burada Mersin'dekinden de iyi karşılandık. Halk bize serinletici içecek şeyler dağıtıyor. Bu çok hoşumuza gidiyor, çünkü boğucu sıcak var, bol bol sigara da veriyorlar. Mersin'deki gibi bayrağımız önde, müzikle yürüyoruz. Yine zafer takları altından geçiyoruz, 'hoş geldiniz' anlamında yolumuz üzerine çiçekler atıyorlar" (Ali Saib, 1924:90-91).

Mersin ve çevresinin işgali; kuzeyde Fransızlar Pozantı'dan Akköprü'ye, İngilizler Karapınar İstasyonu'na, Batı da Fransızlar Mersin- Silifke sınırı olan Erdemli Çay'ına kadar ilerleyerek, İngilizler de Mersin içinde kalarak tamamlamışlardı. Her iki işgal ordusu da denizden, karadan düzenli aralıklarla takviye kuvvetler alıyorlardı. Gelen kuvvetler Hintli, Avustralyalı, İskoçyalı pek azı da İngiliz'di. Fransızlara gelince Ermeni, Tunuslu, Cezayirli, Senegalli pek azı da Fransız'dı. En fazla sömürge askerleri göze çarpıyordu. Fransızlar, Türklere karşı ilginç bir taktik uyguluyor, İskenderun'dan deniz yoluyla getirilen birlikler kara yoluyla tekrar İskenderun'a gönderiliyor, böylece bir yandan bölgeye sürekli takviye kuvvetler gönderildiği imajı yaratılmaya çalışılıyor diğer yandan işgal ordusu içindeki Müslümanlarla Türkler arasında diyalog kurulması engellenmeye çalışılıyordu.⁴⁰

IV. İşgal Döneminde Mersin'de Fransız Yönetiminin Faaliyetleri

15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnâmesine⁴¹ göre İngilizlerin işgali altındaki Suriye, Filistin, Adana ve çevresi 1 Kasım 1919'dan itibaren boşaltılacak ve söz konusu

de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Binaenaleyh bizim halline çalıştığımız mesele budur. Bütün vatanımızın tamamıyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklâlidir. Bu nokta-i nazardan anlaşmak lâzım gelir...". Bkz.TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920), Devre.1, İçtima.1, Cilt.1., s.5.

⁴⁰ Şeref Genç, "Kilikya-Silisya", *Yeni Mersin*, 5 Ocak 1946.

⁴¹ Suriye İtilafnamesine göre; İngiltere, Musul dâhil Irak'ın tamamına, Ürdün'e, Filistin'e ve Arabistan Yarımadası'na yerleşmiştir. Urfa, Antep, Maraş ile Adana vilayetini içine alan bölge ise Fransız nüfuz alanına bırakılmıştır. Ayrıca Fransa'nın nüfuz alanına Elazığ, Sivas ve Mersin'in batısına kadar olan geniş coğrafi bölge de dâhil edilmiştir. Böylece Fransa Güney Anadolu'nun verimli topraklarını eline geçirmiş ve aynı anda Suriye'yi uzun süre kontrol edebilmek için Orta Toros Geçitleri'ne de hâkim olmuştur. Fransa'nın bu bölge üzerinde uygulamayı düşündüğü başka fikirleri de vardı; daha önce tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri de tekrar bu

bölgeye Fransız asker birlikleri yerleşecekti.⁴²İngilizlerden sonra bölgenin kontrolünün Fransızlara bırakılması, Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep, Adana, Sis, Mersin, Cebelibereket Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Sivas'tan çekilen 9.XI.1919 tarihli telgrafta da belirtildiği üzere kamuoyunda ve Amerika nezdinde protesto edilmiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991:127). Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal 14.XI.1919 tarihli Suriye İtilafnâmesi üzerine telgrafında; vatanımızda İngilizlerin haksız işgal etmiş oldukları ve bu defa tahliye ettikleri bölgeyi Fransızlar haksızlık üzerine işgal ettiğini, Urfa, Ayıntap Maraş ile Adana vilâyetimizdeki çoğunluğu İslâm ve Türk teşkil eden en zengin topraklarımızı kapsayan Harput ve Sivas'tan Mersin'e kadar uzanan alanın Fransız nüfuzu altına gireceğini, İtilâfnâmenin Suriye'ye ait kısmında Beyrut vilâyetinin Fransızlar tarafından işgal edilmek suretiyle dindaşlarımızın en zengin sahil aksamından mahrum edilmek istendiğini ve güya Araplara kalan Şam, Hama, Humus, Halep mintukasının da Fransızların iktisadi ve kültürel etkileri altına sokulmasının planlandığını belirtmiştir (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991: 129-130; Erikan,1972).

İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi ile Adana ve çevresinde Fransızların üç piyade taburu ile iki süvari bölüğü vardı ve kuvvetlerinin azlığı nedeniyle Fransızlar endişelidiler. Ancak kısa süre sonra İskenderun ve Mersin'den çıkardıkları takviye birliklerle, Fransız kuvvetleri sayıları, silah ve donanımları açısından önemli bir güç haline geldiler. General Dufieux, 2 Aralık 1919 tarihinde saat:08.00'de Mersin'e geldi ve buradan Adana'ya geçerek, Adana tren istasyonunda törenle karşılanarak, askeri ve idari yönetimi devraldı (Brémond, 1921:29-35;Çelik, 1999:118).

Fransa Hükümeti, sonsuza dek Çukurova'yı ve Mersin'i askeri işgali altında tutamayacağını biliyordu. Bu nedenle bölgeyi kendi kontrolü altındaki Ermeniler aracılığıyla yönetmeyi amaçlıyorlardı. Ermenileri kolluk güçlerinde daha etkin hale getirebilmek için de Jandarma teşkilatından Türk asker ve subaylarını görevden uzaklaştırmak için çeşitli gerekçeler oluşturmaya çalışıyorlardı. (Ursavaş, 1988:17).

I.Dünya Savaşı'nın sonunda kendi kamuoylarının baskıları altında Anadolu'nun paylaşılması çerçevesinde sömürgelerini oluşturmak isteyen müttefik devletler, Batıda Yunanlıları, Güneyde de Ermenileri kullanmışlardır. Daha savaş sürerken gizli antlaşmalar çerçevesinde aldıkları kararlar doğrultusunda hareket eden Çukurova'daki (Kilikya) İngiliz kuvvetleri, 1919 Kasım'ında yerlerini Fransızlara terk etmeye başladılar. Suriye ve Kilikya için, "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanıyla

---

yörelere getirip eski yerlerine yerleştirerek Kilikya Ermeni Devleti'ni kurmak istiyordu. Bkz. Süleyman Hatipoğlu, "Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri, *Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, (25-27 Aralık 2013), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.195.

⁴² İrade-i Milliye gazetesindeki habere göre Fransızlar 24 Kasım itibarıyla Urfa, Maraş, Antep ve çevresinin işgalini İngilizlerden devralmışlardı ve deniz yoluyla Beyrut'a ve Mersin'e dört gemiyle yaklaşık 2 bin Fransız askerini bölgeye göndermişlerdi. Bkz. *İrade-i Milliye*, 24 Kasım 1919.

yönetici olarak daha önce görevlendirilen Georges Picot'nun yerine General Gouraud⁴³ aynı zamanda işgal kuvvetleri başkomutanlığına tayin edildi. Fransa'nın Suriye ve Kilikya kuvvetleri başkomutanı General Gouraud'nun, emri altındaki askerlerden üçünü Ermeni taburu oluşturmaktaydı. Ermeni gönüllüleri, Fransız üniformaları giyiyor, Fransız bayrağı altında savaşıyorlardı (İlter, 1989:427-428). 12 Aralık'ta Mersin'e gelen General Dufieux ise Kilikya işgal bölgesi komutanlığına atanmıştı. Adana ve Mersin çevresinde, işgal kuvvetlerinin idarecileri arasında adı sıklıkla duyulan ve işgal yıllarında çeşitli uygulamalara ilişkin resmi tebliğlerde imzası bulunan kişi ise Albay Bremond'dur. 23 Ocak 1919'da bölgeye Genel Vali anlamında "Administrateur" olarak atanmıştır (Brémond, 1921:8).

Fransa Hükümeti'nin Mersin'deki faaliyetlerini askeri-idari, dini ve etnik kimliklere dayalı ayırıştırma faaliyetleri ve sonuncusu da ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelemek daha anlamlı olacaktır:

A. Mersin'deki Askeri-İdari Faaliyetleri

Fransızlar, işgallerinin hemen ardından bölgedeki Hıristiyan nüfusun arttırılması ve çeşitli ülkelerden Ermenilerin başta Adana olmak üzere Çukurova'daki kentlere dönüşü için yoğun çalışmalar başlatmışlardır (Bıyıklıoğlu, 1962:77). Açık bir şekilde Ermeni politikası uygulayan Fransız Hükümeti, hem işgal ettikleri kentlerde idari ve askeri kadrolara Ermenileri atamış hem de dünyanın farklı bölgelerinden Ermenileri buraya taşıyarak sosyo-kültürel yapıyı da değiştirmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür (İslam, 1995:108). Bu çerçevede demografik değişimin planlandığı şehirlerden biri de Mersin olmuştur. Albay Brémond tarafından Mersin'e işgal komutanı ve kaymakam unvanıyla atanan Fransız ordusunda görevli Binbaşı Anfre⁴⁴, Mersin'de hükümet binasına yerleştikten sonra kentte birtakım idari ve askeri değişiklikler yapmıştır. Mutasarrıfı görevden almış, yerine Tahrirat Müdürü Salim Bey'i atamıştır.⁴⁵ Tren işletme imtiyazı bir Fransız şirketinde olduğundan burayı işgal etmemişlerdi. Böylece kentteki nüfuzlarını arttırmaya çalışan Fransızlar, 6 Şubat 1335- 1919'dan itibaren resmi daireleri kontrol altına almaya girişmişlerdi.⁴⁶ 28 Şubat 1919 tarihli Le Temps gazetesindeki habere göre, Ermenilerin Fransa aracılığıyla sadece kenti kontrol altına almanın ötesine geçtiklerini, Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon, Sivas, Çukurova ve Mersin'i de kapsayan geniş bir bölgede Ermenistan kurulması düşüncesinin⁴⁷ açıklandığı anlaşılmaktadır

⁴³ General Gouraud, Çanakkale Savaşlarında Türklere karşı çarpışmış, burada bir kolunu kaybetmişti. Fransız basını onun deneyimli ve Türkleri tanıyan bir asker olması nedeniyle Kilikya'nın sömürgeleştirilmesi için doğru isim olduğunu belirtiyordu. Bkz. Akyüz, (1988), a.g.e., s.182.

⁴⁴ Bkz. A.Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi*, C.IV, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s.18.

⁴⁵ Şeref Genç, "Fransızlar İstilacı-Sömürgeci Ruh ile İşbaşında", *Yeni Mersin*, 9 Ocak 1946.

⁴⁶ Şeref Genç, "Fransızlar İstilacı-Sömürgeci Ruh ile İşbaşında", *Yeni Mersin*, 9 Ocak 1946.

⁴⁷ Ermenilerin istekleri Fransız kamuoyunca da abartılı bulunmuş, Anadolu'da kurulması talep edilen bölgede Ermenilerin çoğunluk teşkil etmediği belirtilmiştir. Bkz. Akyüz, (1988), a.g.e., s.128.

(Akyüz, 2003:48). 1 Mart 1919'dan itibaren Mersin'deki devlet dairelerinden Türkler çeşitli bahanelerle işlerinden ve bazen de kentten uzaklaştırılmaktaydı.⁴⁸

Sürgün ve mezalim işgal bölgesi genelinde örnekleri sıkça görülen bir uygulama olmuştur. (İslam, 1995:112). İşten atılmanın gerekçesi çoğu zaman “*Fransa aleyhindeki cemiyetlere iştirak*” olarak gösterilmekteydi. Hayfa'da karargâhı bulunan, işgal bölgesinin üst rütbeli komutanlardan General Allenby'nin emirlerine göre Türk memurlar, genel karargâhın onayı ile gerekli görüldüğü takdirde işlerine son verilebilecekti (Bıyıkhoğlu, 1962:75-76). Genç'e göre; işgal yıllarında bu gibi emir ve kararnamelerle “aziller ve teb'itler” birbirini takip etmiş, birçok Türk memuriyetten çıkarılmış, yine birçok Türk de “Kilikya” dışına sürülerek yıllarca doğduğu yere, evine, barkına, hasret bırakılmışlardı. Governör Anfre, Galip Bey'i uzaklaştırdıktan sonra kısa zamanda idareyi eline almış; gümrükte, belediyede müfettişlikler, maliyede, tapuda, evkafta, jandarmada kontrolü tamamıyla eline geçirmiş buralara Fransız subaylarını ve Ermenileri yerleştirmiş, bir Fransız Başçavuşunu da polis komiserliğine tayin etmiştir. Mersin'de Maliye, tapu ve evkaf idarelerinde asıl yetki kentin Ermenilerinden olan Hamparsum Tulumciyan'a verilmiş ve çeşitli oyunlarla araziler, gayrimenküller Türklerin elinden alınmıştır.⁴⁹

Binbaşı Anfre, Belediye Başkanı İbrahim Bey'i istifaya zorlamış yerine de Ahmet Hallaç'ı görevlendirmiştir (Çelik, 2005). 12 Mayıs 1920 tarihinde ise işgal döneminde Türklerle yararlı hizmetleri görülen Mahmut Raci Bey'i başkanlığa atamıştır. Fransızların kontrolü altındaki şehirlerde meydana gelen cinayetler ve türlü facialar soruşturulmaya gerek görülmemiştir (Özoğuz, 1934:26-27). Türkler işgal günlerini acı ve ızdırap içinde geçirmiştir.⁵⁰ İlan edilen beyanname ve aramalarla Türklerin elindeki silahlar toplanırken, Fransızların bölgedeki en büyük yardımcıları Ermeniler ise silahlandırılmıştır.⁵¹ Bir taraftan silah toplama kararnamesiyle Türk evleri aranarak Türklerin ellerinde silahlar alınırken diğer taraftan bekçi teşkilâtı bahanesiyle diğer

---

⁴⁸ Bunlardan birine örnek: “*Tebliğat, teba-yı Osmaniye'den iki kişinin tebidini mutazammın 97 numaralı kararname suretidir: Düşman arazi-yi meşgulesi şimal muntıkası Kilikya Baş İdare Memuru Lejyon Donör rütbesine haiz Miralay Bremon cenapları düşman arazi-yi meşgulesinin muntika-i şimaliyesinde bulunan Kilikya İdare-i muvakkatasını tanzim eden Başkumandanlığın 19 Kanun-u Sani 1919 tarihli emirnamesine istinaden ve müstakil Tarsus Governörünün teklifine atfen bervech-i zir kararı ittihaz eyler: 1- Tarsus'ta dava vekili Hamit ve İslahiye Reji Müdür-ü Sabıkı Mehmet nam eşhaz 5 sene müddetle düşman arazi-i meşgulesinin şimal muntıkasında bulunan Kilikya kıtasında ikamet eylemeleri men edilmiştir. 2- İşbu kararname kendilerine tebliğ edilir edilmez Kilikya kıtasını terketmeye mecburdurlar. 3- İşbu kararnameye karşı her bir mümaniyat bir aydan bir seneye ve 50 liradan 500 liraya kadar ceza-i nakdi müstelzimidir. 4- Adana sancakları Governörleri ile Cebel-i Bereket ve müstakil Tarsus kazası Governörleri işbu kararnamenin infazı ahkamı ile mükelleftirler*”. Bkz. Şeref Genç, “Fransızlar İstilacı-Sömürgeci Ruh ile İşbaşında”, *Yeni Mersin*, 9 Ocak 1946.

⁴⁹ Şeref Genç, “İç ve Dış Düşmanlar”, *Yeni Mersin*, 10 Ocak 1946.

⁵⁰ Şeref Genç, “İç ve Dış Düşmanlar”, *Yeni Mersin*, 10 Ocak 1946.

⁵¹ Hasan Akıncı, a.g.m, Kuvayı Milliye, Sayı.57, s.8.

unsurlar silahlandırılmıştır.⁵² Aramalarda ele geçirilen silahlar nedeniyle birçok Türk dövülmüş, hapse atılmış ya da para cezasına çarptırılmıştır.⁵³

Osmanlı pullarının bir kısmının üzerine “Kilikya”, bir kısmının üzerine de “Silisyâ” damgası vurulmuştur. Resmi tebliğlerinde de bu iki eski adı kullanmışlardır. Nitekim Administratör Brémond, ablukanın kaldırılmasına dair olan tebliğin yayımında “Kilikya”, maden kömürü hakkındaki teminatının yayımında da “Silisyâ”yı kullanmıştı.⁵⁴ Genel Vali Brémond, resmi mühründe önceleri “Ermenistan’da İdare Servisi”ni kullanmış ancak gelen tepkiler üzerine mühründeki “Ermenistan” sözcüğünü kullanmaktan vazgeçmiştir (Bıyıklıoğlu, 1962:75-76).

Fransa’nın işgal ettiği bölgenin geleceğiyle ilgili bir başka planı da ABD Başkanı Wilson’ın kendi adıyla anılan prensiplerine göre “azınlıkların Fransız mandası istedikleri yolundaki” girişimdir ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mersin’de Binbaşı Anfre ise kentte yapılabilecek bir halkoylamasında Fransa lehine çoğunluk sağlamak amacıyla Ermenilere bağımsız bir cumhuriyet kurma ya da kurulması düşünülen Suriye Cumhuriyetine güney illerinin dâhil edilmesi tekliflerini sunuyordu (Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:88). Tüm çabalara rağmen King-Crane komisyonunun inceleme yapmak için Anadolu’ya geldikleri günlerde hazırladıkları mazbatalarda Adana’da, Tarsus’ta ve Mersin’de ne İngilizler ne de Fransızlar lehinde bir sonuç çıkmamıştır.⁵⁵ Fransızlar, Londra Konferansı’nda TBMM Hükümeti aleyhine propaganda⁵⁶ yapabilmek amacıyla

⁵² Şeref Genç, “Milis Teşkilâtı”, Yeni Mersin, 17 Mart 1946; Adana Baş Admistranörü Bremon imzalı 8 Mayıs 1919 tarihli kararname, ertesi gün Cami kapılarına ve çeşitli yerlere asılarak 12 Mayıs 1919 tarihinden itibaren 2 saat içinde her türlü silahın, av tüfekleri dahil, Fransız makamlarına teslim edilmesi istenmiştir. Bkz. Şeref Genç, “Esleha Teslimi”, Yeni Mersin, 19 Mart 1946; toplanan silahlar başta Ermeniler olmak üzere azınlıklara dağıtılmıştır. Bkz. İbrahim İslam, *a.g.t.*, s.112.

⁵³ Şeref Genç, “Esleha Teslimi”, *Yeni Mersin*, 20 Mart 1946.

⁵⁴ Şeref Genç, “Kilikya-Silisyâ”, *Yeni Mersin*, 5 Ocak 1946.

⁵⁵ Bölgenin idari yönetiminde halkoylaması ve manda meselesi doğrultusunda İngiltere ve Fransa’nın tutumu için bkz. Seçil Akgün, General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981; Kadir Kasalak, Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993; Fethi Tevetoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof.Hulûsi Y.Hüseyin (Pektaş)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.IV, Sayı:10, (Kasım 1987).

⁵⁶ Fransızlar, işgal bölgesinde kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla çeşitli (askeri tedbirler, baskı, satın alma vs.) yollara başvurmuşlardır. Bunlardan biri de Ferda gazetesi örneğidir. TBMM görüşmelerinde Adana Milletvekili Zamir Bey, Ferda gazetesinin bölgede Fransızların sesi olduğunu aktarmıştır: “*Bakınız efendim. Fransız parasıyla Fransızlar için çalışan bir kaç rezilin beyannamelerini Meclisi Âlilerinde okuyacağım, müsaade buyurursanız. Şimdi bu adamlar vasıtasıyla bugün ahaliden imza topluyorlar işte!.. Adana’da bir gazete çıkıyor; Ferda gazetesi. . . Hepiniz bilirsiniz ki bu, Fransız parasıyla çıkıyor ve bunları da çıkaran Mesut Fani ve ailesi. . . Fransızlar bunların bir kısmını memur yapıyor, bir kısmını da bilmem ne yapıyor ve bir kısmına da propaganda yaptırıyorlar. Bunlardan son zamanlarda Mesut Fâni isminde birisini Osmaniyeye mutasarrıf yaptılar. O, bir beyanname neşrediyor, diyor ki: ‘Dört yüz senedir altında yaşadığınız bayrak denilen o kırmızı paçavradan ne faide gördünüz! O size ne temin etti? Tahta sabanlarla bu güzel toprağın yüzünü kirletip buruşturmaktan başka ne yaptınız? Bugün muazzam*

Adana, Mersin, Kozan, Cebelibereket livalarında halktan, eşraftan, ahaliden ve belediyelerden birçok imzalarla alınan telgraflarda, Fransızların barış konferansında bir muvaffakiyet sağlamak amacıyla ahaliye baskı uygulayarak oy toplamakta ve bu suretle işgali temdide çalışmak istedikleri bildirilmektedir (TBMM Z.C., C.1, İ.33, s.434-435).

B. Mersin’de Dini ve Etnik Kimliklere Dayalı Ayrıştırma Faaliyetleri

Binbaşı (Guvernör) Anfre, kentte bulunan İslam ve Hıristiyan liderlerini hükümet dairesinde toplayarak birçok konuda açıklamalar yaptıktan sonra yoksullara buğday, un, şeker ve sair ihtiyaç maddeleri dağıtacağını belirterek, her cemaatten ait oldukları din ve mezheplerle ilgili hayır cemiyetleri kurmalarını talep etmiştir.⁵⁷ Görünüşe göre işgalcilerin yoksullara yardım söyleminin arkasında toplumun bölünmesi (Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:46); “Türkleri diğer anasırdan ayırmak, bu cemiyetleri Türkler aleyhinde kullanmak, Türklere karşı kıskırtmak...” vardı; nitekim Anfre, “bu emelinde de muvaffak olmuştu”.⁵⁸ Bir dizi toplantılar, beyannameler, nizamnameler ve gerekli izinler sonrası Arapların “El-Cemiyet’ül İslamiyet’ül Karabiye”si, Kürtlerin “Kürt Teavün Cemiyeti”⁵⁹, Ermenilerin Taşnak, Hınçak, Hoybon ve Protestanların Birliği” ile Ermeni Cemiyeti Müttehidesi, Rumların “Rum Cemiyeti”, Katoliklerin “Katolik Cemiyeti” idare heyetlerini oluşturdular. Türkler ise çeşitli güçlüklerle karşılaştıktan sonra “İslam Cemiyeti”ni kurabildiler.⁶⁰ Musevilerin o dönemdeki temsilcisi Gatenyo ve Kapiloto, Anfre’den gelen yardım cemiyeti kurma teklifine, cemaatlerinin Havrada teşkilatı olduğunu yardımların buraya gönderilmesini isteyerek ayrı bir cemiyet kurulmasına sıcak bakmadığını ifade etmiştir.⁶¹

Görünüşte yoksullara yardım için kurulan bu cemiyetlerin kuruluş amaçlarının çok ötesinde faaliyetler yürüttükleri anlaşılmaktadır. Cemiyet üyeleri resmi dairelerde memuriyetlere yerleştirilmişler, polis teşkilatında ve jandarmada gönüllü görevler

---

bir devletin şanlı bayrağı üzerimizde dalgalanıyor. Geliniz! . . .Budalalık yapmayınız! . . . Bari bundan istifade ederek mesut yaşayalım. Millet demek; bir bez parçasına nail olmak demek değildir’ deniliyor. Şimdi bu alçaklar bugün Fransızlar hesabına ahaliden cebren imza topluyorlar ve bunları da sulh konferansına gönderiyorlar...”. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 26.2.1337 (1921), Cilt.1, Devre.1, İçtima.1, s.443.

⁵⁷ Bu cemiyetlerin adları şöyle idi: İslam Hayır Cemiyeti, İslam Arapların Hayır Cemiyeti, Eti Türklerin Hayır Cemiyeti, Ermeni Birleşik Cemiyeti, Rum Cemiyeti, Hıristiyan Arapların Cemiyeti, Musevi Cemiyeti, Kürt Yardım Cemiyeti. Bkz. Kurtuluş Savaşı’nda İçel, s.43-45.

⁵⁸ Şeref Genç, “Türkler Aleyhindeki Tahrikler”, *Yeni Mersin*, 11 Ocak 1946.

⁵⁹ Kürtlerin Tarsus’ta kurduğu “Tarsus Kürt Dostluk Cemiyeti Hayriyesi”nin kuruluş beyannamesi, nizamnamesi ve Kostilyerin cevabı için bkz. *Tarsus*, 13 Teşrin-i Evvel 1335.

⁶⁰ Şeref Genç, “Türkler Aleyhindeki Tahrikler”, *Yeni Mersin*, 11 Ocak 1946; Fransız yetkililer, Türk adının geçtiği bir cemiyet yerine Cemiyeti Hayriye-i İslâmiye” adını ve yöneticiliğine de “Müftü Abdullah Sıddık” Efendinin geçirilmesini uygun görmüşlerdi. O dönemde Yeni Cami odasını kendilerine toplantı yeri yapan İdare Heyeti; Reis Abdullah Sıddık Efendi, Reis Vekili Hocasade Ahmet Efendi, Azaları, Şihmanzade Salih Efendi, Develili Niyazi Efendi, Hacı Yusuf Ağazade’den oluşmaktaydı. Bkz. Şeref Genç, “Türkler ve Cemiyetleri”, *Yeni Mersin*, 23 Ocak 1946.

⁶¹ Şeref Genç, “Cemiyetlerin Faaliyeti”, *Yeni Mersin*, 17 Ocak 1946.

almışlar, fedai çeteler kurarak tedhiş ve cinayetlere karışmışlardı. Ayrıca Mersin dâhil güney vilayetlerini ana vatandan koparmak için çeşitli hilelere başvurmuşlardı. Kuruldukları binaların/merkezlerin kapılarına Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunan, Arap ve Ermeni bayraklarını asmışlardı. Cemiyetler içinde özellikle Ermeni Cemiyeti, dışarıdan kente gelen Ermeniler için konaklama, iâşe, iş, vb. kolaylıklar içinde çalışmalar yürütmüştür. “Lejyon Ermeniyen” ve Fransız yetkililerden de destek alarak güney vilayetlerini kapsayan “Müstakil Ermeni Hükümeti” kurma girişimleri de olmuştur. Ermeni-Rum cemiyetleri birlikte çalışmalar yaparak toplandıkları yardımları, Batı’daki Yunan hareketine destek için göndermişlerdir. Bunların dışında kurdurulan bu cemiyetler aracılığıyla Fransızların bölgeye adalet getirdiklerinin propagandasını yapmışlardır. Çocuklarını Türk okullarına gönderen Araplara karşı da tehdit ve saldırılarda bulunmuşlardır.⁶² Mersin’de Bahçe Mahallesi’nde kurulan “Cemiyet’ül-Hayriyetü’ş-Şiiyye” de Türkler aleyhinde çalışmalar yürütmüş, Fransızların ve diğer cemiyetlerin desteğiyle Tarsus’ta “Müstakil Alevi Hükümeti” kurma girişimleri de olmuştur. Cemiyetlerin kuruluşundan kısa süre sonra ortak çalışmalar yürütebilenleri de olmuş, bu alanda Ermeni-Rum ittifakı diğer cemiyetlerin önünde yer almıştır.⁶³

Bunlara karşılık, işgal döneminde şehirde Türklerle birlikte eski toplumsal bağlarını sürdürenler de vardı. Örneğin 1326-1329 yılları arasında Mersin Gümrüğünde kimyager ve Mersin Mülki İdadi’de öğretmenlik yapan Vital Strumza, “mücahitlere yardım ediyorsun” suçlamasıyla tutuklanmıştı. Şeref Genç anılarında, Türklerle beraber oldukları için ceza çekenler de olduğunu ifade ederek o dönem ki toplumsal hareketliliğe dair de şunları belirtmiştir: “*Şu da bir hakikattir ki bütün Arapları, bütün Eti Türkleri mücrim görmek doğru değildir. Onlar arasında Türklerle beraber olan, Türklerin izinden yürüyen, bu yüzden hakarete uğrayanlar da vardı*”.⁶⁴

Soygunculuk ve gasp olayları özellikle Türklerle, mallarını şehirde satmak için gelen köylülere, mahallelerde ve çarşıda yaygın hale gelmişti ki bundan dolayı Mersin İşgal Governörlüğü, “...alacağı olduğu bahanesiyle Fransız askerlerini vasıta olarak kullanarak yolda cebren para ve eşya alanları ağır ceza ile cezalandıracaklarını ve onların da kanuni yola gitmelerini bir beyanname yayınlanmaya mecbur kalmıştı”.⁶⁵

Fransız işgali döneminde Ermenilerin zulüm ve katliamları yanında Mersin’de 44, Tarsus’ta 31 köy ve çiftlik tahrip edilmiştir (Sakarya, 1984: 422). İşgal döneminde Mersin ve çevresinde yolculuk yapanlar, tren istasyonlarında (Yenice, Tarsus, Adana ve Pozantı) kontrolü ellerinde bulundurmak isteyen Fransızlar, bu işi daha fazla sayıdaki

⁶² Şeref Genç, “Cemiyetlerin Faaliyeti”, *Yeni Mersin*, 16 Ocak 1946.

⁶³ Şeref Genç, “Ermeni-Rum İttihadı”, *Yeni Mersin*, 19 Ocak 1946.

⁶⁴ Şeref Genç, “Cemiyetlerin Faaliyeti”, *Yeni Mersin*, 17 Ocak 1946.

⁶⁵ Şeref Genç, “Serjan Patini ve Emniyet”, *Yeni Mersin*, 2 Şubat 1946; Fransız askerlerinin ve görevlendirdikleri memurların işgal bölgesinde kanun dışı yöntemlerle kendilerine ekonomik çıkar sağladıkları TBMM görüşmelerinde Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey tarafından şöyle anlatılmıştır: “*Bir mülâzimi sani; arkadaşlar, bir sene içerisinde kırk bin lira para yaptı. Hırsızlığın hesabını yapmak; imkân haricindedir...*”. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 26. 2. 1337 (1921), C.1, Devre 1, İçtima 1., s.444.

gönüllü Ermeni lejyonlar aracılığıyla yapıyorlardı. Bu durum ise Türkler için çeşitli güçlükler, saldırılar ve soygunlar demektir. Turhan Cemal Beriker (Adana Belediye Başkanlığı ve daha sonra VI ve VII Dönem İçel (Mersin) Milletvekilliği yapmıştır)⁶⁶ işgal döneminde gerçekleştirdiği Mersin'den Adana'ya olan yolculuğunu şöyle anlatmıştır: “On iki arkadaş Adana'ya gitmek üzere Mersin-Adana seferinin sonuncusunu yapacağı söylenen trene bindik. Hareketimizi Adana'ya bildirmiştik. Trende fazla kalabalık yoktu. Arkadaşlarımızın bir kısmının bavulları içinde kıymetli eşyaları da vardı. Tarsus'tan sonra trende bizden başka yolcu kalmaması dikkatimi çekti, birbirimizin yüzüne baktık. Kahyâoğluna, şimdiki ismi Yeşiloba'ya kadar çektiğimiz sıkıntı çok fazla değildi. Fakat burada trenin bir saatten fazla beklemesi, gördüğümüz hakaret ve tecavüz, buradan Adana'ya kadar olan yolculuğumuz esnasından ve trenden indikten sonra Dörtyol ağzına kadar gidişimize kadar gördüklerimiz bu arada geçirdiğimiz heyecan ve korkuyu hiçbir zaman unutmuyorum ve unutamayacağım...”⁶⁷

Fransız işgali altındaki bölgede yolculuk yapan Doktor Mahmut Develi de Bağdat'tan-Adana'ya gelişini ve oradan Pozantı yoluyla İstanbul'a gidişini şu sözlerle anlatmıştır: “Askeri elbise ile Nusaybin yoluna dönüyordum. Müslüman'ya kadar Ermenilerin ve Arap aşiretlerinin tecavüzü dolayısı ile birkaç ölüm tehlikesi atlattıktan sonra buradan sonrada birçok zorluklar, hakaretler arasında Adana'ya güçlükle gelerek bir arkadaşımın evinde misafir olmuştum. Çarşıya çıktığımda gördüğüm hakaret, uğradığım tecavüz İstanbul'da tahsilde iken beraber düşüp kalktığımız arkadaşlardan bir kaçından gördüğüm nahoş muamele hayatımın en acı en ıstıraplı zamanlarıdır. Tedarik ettiğim bir sivil elbise ile yanımdaki vesikadan istifade ederek kendimi Bozantı yoluile İstanbul'a güçlükle atabildim”.⁶⁸

Fransızlarla birlikte Çukurova'ya, bu arada Mersin'e de Ermeni akını başlamıştı. “Bunların arasında Mersinliler olduğu gibi en mühim kısmını Osmanlı tebaasından şark vilâyetleri ve Suriye Ermenileri ile yabancı tebaalardan Kıbrıs, Mısır ve diğer yerler Ermenileri teşkil ediyordu. İşgal altındaki Mersin'de ticaret yeniden başladıktan sonra Beyrut, Trablus ve diğer yerlerden bir kısım Araplar da ticaret yapmak üzere geçici ve yerleşmek üzere gelmeğe başlamıştı. Konya, Kayseri ve havalisinden de bu maksatla gelen Türkler de vardı. Fakat bu Türklerin miktarı çok azdı. Ermeni akın ve sökünü Mersin'de çok mühim bir gaile yaratmış mesken ve küçük sanat ve ticaret yerleri buhranı doğurmuştu. Düşmanların işgal ettikleri yerler mahdut gibi idi”.⁶⁹

İşgalci askerlerinin çoğunluğu çadırlara yerleştirilmişti. Ticaret amacıyla gelen Türk ve Araplar ise nakdi fedakârlıklarla yerleşiyorlardı. Savaştan dolayı Mersin'den ayrılmış mütarekeden sonra geri dönen Ermenilerin hemen hepsinin meskenleri ve ticaret yerleri olduğundan yerleşmekte güçlük çekmiyorlardı. Mesken buhranını doğuran etmenlerden

⁶⁶VI. Yasama Dönemi, 1939-1943 Mersin (İçel) ve VII. Yasama Dönemi, 1943-1946 Mersin (İçel) Milletvekili Turhan Cemal Beriker için bkz. [https:// www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html](https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html)

⁶⁷Şeref Genç, “İşgalde Yolculuk”, Yeni Mersin, 10 Şubat 1946.

⁶⁸Şeref Genç, “İşgalde Yolculuk”, Yeni Mersin, 10 Şubat 1946.

⁶⁹Şeref Genç, “Mesken ve İcar”, Yeni Mersin, 6 Mart 1946.

biri; Adana, Cebeli Bereket vilayetlerine Maraş, Antep, Urfa ve havalilerine yerleşecek “muhacir, mülteci” denilen Ermenilerin çok büyük kısmının Mersin’e gemiyle çıkarılmaları ulaşım araçları yetersizliği yüzünden bunların Mersin’de uzun süre beklemeleri mevsimin kış olmasından dolayı geçici de olsa gelenlerin barındırılmak zorunda kalınmasıydı. Oteller kısmen, hanlar, “Ermeni, Protestan, Ermeni Katolik” kiliseleri tamamen işgal döneminde gelenlerle doldurulmuştu. Yer bulamayanlara çadırlarda tahsis edilmişti. Diğer bir etmende; geçici olarak gelenlerden bir kısmının Mersin’de yerleşmek istemesi, yine “muhacir, mülteci” adıyla Mersin’e yerleştirilmek istenen Ermenilerin miktarının –Mersin’in iskân durumuna göre -çok aşırı ve aşkın olması idi. Gerek Ermeni cemaati ve cemiyeti, gerekse onların koruyucuları Fransızlar ve gerekse bir kısım yardımcıları olağanüstü çaba sarf ettikleri ve her eve 4-5 aileyi yerleştirdikleri halde barındırmada sorunlar yaşıyordu. Bu Ermenilerden gerek geçici olarak gelenlerin gönderilinceye kadar gerekse kalmak üzere gelenlerin yerleşinceye kadar ki süre zarfında işleri temine çalışılıyordu ancak bu sorun da çözülemiyordu. Bu yüzden gelenler hemen işe atılmak ve çalışmak istiyordu. İçlerinde küçük sanat erbabı da vardı. Bunların sanat ve ticaret için yerler temine kalkışmaları küçük sanat ve ticaret yerlerinin buhranı birden bire kiralık mekânlarda etkisini göstermiş mevkiine göre (2-5) misli kiralar yükseltilmişti. Fransızlar, kira bedellerinin yükselmesini önlemek için de bir kararname yayınlamışlardı. Bunun için daha önce ki yıllar kira ücretlerine biraz zam yapılmak suretiyle nisbeten mülk sahipleri de düşünülmüş, kira bedelinin peşin istenilmesini, altın-kâğıt para anlaşmazlığını ve hileleri önlemek için Fransızlar bir takım kararname yayınlamışlardı. Ermenilerin taşkınlıklarından ve taarruzlarından çekinen bir takım dul, kimsesiz ailelerinin bir kaçının bir araya toplanması veya akraba ve komşularına sığınmalardan dolayı Türklerden boş kalan evler işgal edilmiş, bir kısmının içinde bulunan eşyalara da el konulmuştu. Pek çoğu Türklere kira vermemişlerdi. Fransızlar, Türklerin kendilerine yönelik şikâyet ve haksızlıklara karşı gösterdikleri tepkilere dikkate almamışlardı. İşgal ortamında Türkler, kentteki mekânları için ne kira alabilmişler ne de mülklerine sahip çıkabilmişlerdi.⁷⁰

C. Mersin ve Çevresindeki İktisadi Faaliyetleri

Fransızların Mersin’deki işgal yönetiminin, liman ve gümrük işlerine müdahale bulunması, kontrolleri altına alması tepkiyle karşılanmış ve Dâhiliye Nezaretine önlem alınması için başvurulmuştur (İslam, 1995: 111). Buna karşın Fransızlar, Silifke ile Mersin yolu üzerinde Tömük tarafında deniz gümrüğü kurmuşlar, bir jandarma takımı yerleştirmişler ve bir de resmi kararname ilan etmişlerdi. Buna göre; Mersin yoluyla Silifke’den Kilikya’ya gelen mallar (hububat ve hayvanat) için Tömük’te “yüzde on bir gümrük resmine” tabi tutulacak ve aynı yol ile ithal olunan emvali saire gümrük resminden müstesna tutulacaktır.⁷¹

⁷⁰ Şeref Genç, “Mesken ve İcar”, Yeni Mersin, 6 Mart 1946.

⁷¹ Şeref Genç, “Fransızların Gümrük ve Hububat İşleri”, Yeni Mersin, 21 Şubat 1946.

Adana Baş Administratörü Bremon imzalı “Muzır Alkoller Hakkında Kararname”ye göre Fransızların tesis ettiği gümrük kimyagerliğince muayenesi tehlikeli kabul edilen alkolün Kilikya ve dağlık Kilikya’ya sevkiyatı kesinlikle yasaktı.⁷²

Fransızlar, bölgeden ihracatı yasaklayan kararlar almıştı. Kilikya’da ellerindeki hububatı satmak isteyen tüccarlar, Fransız makamlarına başvurarak ihracat serbestliği talep etmişlerdi. Şeref Genç’e göre işgal ettikleri bölgenin batı kesimindeki işe sorunu bildiklerinden Fransızlar, fazla hububata sahip olanların ürünlerini ihraç etmelerine izin vermiştir. Bölge halkının ihraç ve ithalatı, Osmanlı kanunlarına göre yapılmasını bir beyanname ile ilan etmiş olmasına karşılık, cezalarda Osmanlı kanunlarına ek olarak kendi mahkeme ve cezalarını da uygulamışlardır. Pek çok köylünün “fahiş fiyat uyguladıkları” suçlamasıyla ellerindeki malları, hayvanları alınarak “Ermeni muhacir ve mültecilerine” verilmişti.⁷³ Bu arada 1919 Nisan’ında Baş Administratör Bremon tarafından Kilikya için geçerli olan buğdayın kıyyesinin piyasa fiyatı; Adana 10, Mersin 11, Tarsus 10, Osmaniye 8.5, Sis 7.5 guruş olarak ilan edilmişti.⁷⁴ Yine Administratör tarafından yayınlanan, 17 Temmuz 1919 tarihli beyannameye göre buğdayın fiyatı; “*alâ cinsi Adana 10, Mersin 10.5, tüccar malı 9, 9.5, orta 8, 8.5, dakik (un) üç yıldız 12, 12.5, bir yıldız 10, 10.5 guruş*” olduğu görülür.⁷⁵

Osmanlı idaresi altında Mersin’de ticaret; ithalat ve ihracat işleri yaygın bir şekilde Hristiyan ve Arapların kontrolü altındaydı. 27 Mart 1335 (1919) tarihinde ablukanın kalkmasından sonra birkaç Türk de bu işe girmişti. Çukurova’ya Fransızlarla birlikte gelen Ermenilerin ithalat ve ihracat işlerini yürütebilmeleri için mali güçleri yetersizdi. Bu noktada Fransızlar tekrar devreye girdiler ve Ziraat Bankası’nın Ermeni çiftçiler için 250 Liraya kadar ikrazat (kredi) vermesini sağladılar. Daha sonra kredi miktarının artırılarak Ermenilerin ticarete de rol almaları sağlanmıştır.⁷⁶ Bremon’un 2 Ağustos 1919 tarihli kararnameğine baktığımızda ise hangi sancakta olursa olsun üreticiler, o sancak guvernöründen izin aldıkları sürece mahsulatlarını ihraç edebilecekler, ihraç olunacak miktar 25 tonu geçmeyecekti ve fiyatlar ise şöyle belirlenmişti: “*Buğday ekstra Adana 10, Mersin 10.5, tüccari 9, 9.5, mutavassıt 8, 8.5, dakik üç yıldız bir kilo 12, 12.5, iki yıldız 11, 11.5, bir yıldız 10, 10.5 guruş*”.⁷⁷

Fransızların Gümrük müfettiş ve kontrolörü, “Telçer” adındaki bir bahriye subayı idi. Gerek kendisinin gerekse Arap Hristiyan olan tercümanın gümrük hakkında bilgileri yoktu. O zaman Osmanlı hükümetinin gümrük müfettişi bulunan İhsan Bey’den yardım alıyorlardı ancak daha sonra İhsan Bey görevden alındı. Gümrükte kolaylıkla işlerini

⁷² Şeref Genç, “Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri”, Yeni Mersin, 7 Şubat 1946.

⁷³ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 15 Şubat 1946; aynı haberde sözü edilen konuyla ilgili Fransızların 27 Mart 1335 ve 1 Nisan 1335 tarihlerinde Kilikya’da ilan ettikleri kararname suretleri yer almaktadır.

⁷⁴ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 15 Şubat 1946.

⁷⁵ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 17 Şubat 1946

⁷⁶ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 17 Şubat 1946

⁷⁷ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 19 Şubat 1946

yürüten topluluk Ermeni komisyoncuları idi. Bunlardan en başta gelen “Avadis” ismindeki Ermeni komisyoncu idi.⁷⁸

Fransızların kontrolü altındaki bölgede; zeytinyağı ihracatı ve her türlü kuru sebze, mercimek, kuru fasulye, nohut, kuru bakla, sebze ve et ihracatı yasaklanmıştır.⁷⁹ Fransızlar Kilikya’nın çeşitli şehirlerinde sergiler, Adana da büyük bir sergi ve pazar kurmak için çalışmalar yürütmüşlerdir. Fransız yönetiminin bu uygulamalarla amaçlarının şunlar olduğu anlaşılmaktadır:⁸⁰

- a.Kilikya’nın üretim ve tüketim ürünlerini saptamak.
- b.Bölgede üretilenlerden kendilerine elverişli olanları ucuza temin etmek.
- c.Tüketimde Fransız mallarına rağbeti arttırarak sürümünü temin etmek.
- d.Kilikya’ya “elzem” bütün malzemeyi doğruca Fransa’dan temin ettirmek.
- e.Fransız tüccarlar ile tanıştırmak.

f.Kilikyalıları İstanbul-İzmir gibi anavatan merkezlerinden uzaklaştırarak kendilerine çevirmek.

Kasabalarda sergiler için çok uğraşmışlar, belediyeleri görevlendirmişler ancak başarılı olamamışlardı. Mersin’de başlanamamış, Tarsus’ta 1919 başlangıcından Şubat 1920 ortasına kadar pek çok emek ve para harcayarak yapılan hazırlıkların sonu milli kuvvetlerin harekâta geçerek köyleri işgalden kurtarmaya başlaması ile açılışlar önce ertelenmiş daha sonra da vazgeçilmişti. Bunun üzerine Adana’da büyük bir pazarın kurulmasına ve serginin açılmasına ağırlık verilerek bir komisyon meydana getirilmişti. Başlangıçta “Ziraat Sergisi”, “Adana Pazarı” denildiği halde daha sonra “Adana Sergisi” adı kabul edilmiş Mersin ve Tarsus’usun da kısmen katılımını sağlayabilmişlerdi. Sergide; bütün ehli hayvanlar, deriler, yiyecek, giyecek maddeleri, sebzeler, hububat, bakliyat, her cins yağlar, yağlı maddeler, içkiler, çiçekler, bal ve kovan, meyveler, konserveler, pamuk yaprağı ve pamuk dokumalar, desti ve saksı gibiler, elişleri. Özetle her şey bulundurulduğu gibi bütün esnaf, sergiye katılıma zorunlu tutulmuş, manifatura ve tuhafiyeci gibi satış yerlerinin iştirakini de sağlamışlardı. Yalnız Kilikya’nın ürünlerine inhisar ettirilmiş yerli yabancı nerenin malı olursa olsun her şeyi teşhir ettirmişlerdi. Fakat en fazla ithalâta ağırlığı Fransız mallarına vermek istemişlerdi.⁸¹

V. Fransa Hükümeti ile Anlaşmaya Doğru

Çukurova’nın kurtuluş tarihinde önemli bir aşama kabul edilen “20 günlük ateşkes”, 23 Mayıs 1920’de imzalanmış ve 29 Mayıs gecesinden itibaren geçerli olması kararlaştırılmıştır (Yavuz, 1992:275). Fransız kuvvetlerinin 10 Şubat 1920 tarihinde Maraş’tan, 11 Nisan’da da Urfa’dan çekilmesi ve 20 Mayıs’ta Pozantı civarında Kar

⁷⁸ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 20 Şubat 1946

⁷⁹ Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerindeki Rollerini”, Yeni Mersin, 3 Mart 1946

⁸⁰ Şeref Genç, “Kilikya Pazarı”, Yeni Mersin, 13 Nisan 1946

⁸¹ Şeref Genç, “Kilikya Pazarı”, Yeni Mersin, 16 Nisan 1946

Boğazı'nda bir tabur Fransız kuvvetinin esir düşmesi⁸², Fransızların Suriye olağanüstü komiserinin Ankara'ya başvurarak Güney Cephesi için 29/30 Mayıs 1920 tarihinde başlayan 20 günlük bir mütareke imzalanmasına sebep olmuştu (Kocatürk, 1983:168). Bu kısa süreli ateşkes, TBMM hükümeti ile Fransa arasındaki savaşı sona erdirecek zeminin oluşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta 20 Günlük ateşkesle ilgili olarak; "Mösyö Duquest" namında birinin kontrolünde bir Fransız heyetinin Ankara'ya geldiğini, bu heyetle 20 günlük bir mütareke yapıldığını ve bu mütarekeye TBMM'de bazı milletvekillerinin itiraz ettiklerini ancak amacının Adana mıntıka ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerlerle de takviye olunan milli kuvvetleri sükûnetle tanzim ve tensik etmek olduğunu ifade etmiştir (Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt II, 1962:453). Fransızların 8 Haziran 1920'de Zonguldak Ereğli'sine asker çıkarmaları üzerine ateşkes antlaşması sona ermiştir (Yavuz, 1992:275). Böylece 20 günlük ateşkes süresi daha sona ermeden taraflar arasındaki çarpışmalar yeniden başlamıştı. Bu arada Fransa'da Millerand'ın yerine Başbakan olan Legues, Sevres hükümlerinin değiştirilebileceğini açıklıyordu. Türk dostu olarak tanınan Fransız yazar Pierre Loti de Fransa'nın Türkiye politikasını eleştiren yazılar yayımlamış⁸³, Türklerle dostça ilişkiler kurup Kilikya

⁸² Mersin Grubunda Fransız askerleriyle bazı çatışmalara girilmiş ve Binbaşı Mesnil komutasındaki 530 kişilik tabur esir edilmiştir. Fransız Ordusunda görevli Binbaşı Mesnil ve askerlerinin esir alınması ile ilgili ayrıntılar için Bkz. İsmail Ferahim Şalvuz, Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar, (Adana, Tarsus, Mersinliler), Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938; Hasan Akıncı, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-12, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:69, Mayıs 1966, s.6-7: "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-18, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:75, Kasım 1966, s.14-16, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-19, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:76, Aralık 1966, s.8-10, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-20, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:77, Ocak 1967, s.10-11, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-21, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:78, Şubat 1967, s.10-12, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-22, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:80, Nisan 1967, s.11-13, "Kurtuluş Savaşı Hatıraları-24, Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:81, Mayıs 1967, s.10-13; Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Karboğazında Türklere Esir Düşen Fransız Komutanı Mesnil'in Anıları-5", Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:14, Ekim 1972, s.7-10; Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Karboğazında Türklere Esir Düşen Fransız Komutanı Mesnil'in Anıları-8", Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:151, Mart 1973, s.4-6. Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Karboğazında Türklere Esir Düşen Fransız Komutanı Mesnil'in Anıları-9", Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:152, Nisan 1973, s.4-6. Taha Toros, "Kurtuluş Savaşında Karboğazında Türklere Esir Düşen Fransız Komutanı Mesnil'in Anıları-14", Kuvayi Milliye Dergisi, Sayı:156, Ağustos 1973, s.8-9.

⁸³1921 sonlarından itibaren Fransa'nın Kilikya politikası, kendi kamuoyu tarafından da yoğun şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Fransa'nın Kilikya'da Ermeni askerleri kullanmış olması büyük bir hata olarak kabul edilmiştir. Fransızlara göre Ermeniler Türkleri kıskırtıp olay çıkardılar, ancak ilk çatışmada "sıvışarak" kaçtılar ve Türklerin karşısında Fransız askerleri kaldı. General Gouraud'ya göre de; "Hiç şüphe yok ki, bu Ermeni taburlarının varlığı 21 Ocak'ta Maraş'ta patlayan ayaklanmanın nedenidir; çünkü bu taburlar, Türklerle Ermenileri ayıran derin kin nedeniyle, kaçınılmaz bir öç duygusuyla geliyorlardı". Bkz. Akyüz,(1988), a.g.e, s.183, 185; Fransa basını bu süreçte artık ülkelerinin Kilikya politikasının ekonomik açıdan önemli bir yük getirdiğinden, Fransız gençlerinin burada hayatlarını "çarçur" etmesinden ailelerinin de rahatsız olduğundan, haklarının isteği ile çağrılan Fransa, Adana ve çevresindeki halk tarafından da çağrıldığını zannetmesin çünkü Kilikya, "kalben ve ırken Türk'tür, Türk kalmak istegindedir" yönünde yorumlara yer vermiştir. Bkz. Akyüz, (1988), a.g.e., s.185, 187.

bölgesinin de boşaltılması gerektiğini belirten açıklamalarıyla Fransız kamuoyunda Türkler lehine bir ortam yaratmıştır. (Turan, 1992:218-219).

İşgal süresince Mut'ta, Mersin'de, Gülnar'da, Silifke'de, Arslanköy'de kurulmuş olan müdafaa-i hukuk teşkilatları, çeşitli silahlı birlikler oluşturarak yörede Fransızlara karşı önemli bir mücadele yürütmüşlerdir Mersin Grubunda Fransız askerleriyle bazı çatışmalara girilmiş ve Binbaşı Mesnil komutasındaki 530 kişilik tabur esir edilmiştir. (Çıplak, 1968:245-246). Kuvay-ı Milliye'nin şanlı mücadelesi sonucu emperyalist işgal yönetimi "Kilikya'da" tutunamamıştır. Emin Arslan müfrezeleri, Mersinli Süleyman Fikri müfrezeleri ile Mersin üzerine yaptıkları taarruzlar Türkler nezdinde başarılı bulunuyor ve takdirle karşılanarak her geçen gün büyüyordu. Fransızlarla Mersin civarında çatışmalara giriliyor, kuvayı milliye müfrezeleri sıkışıkça dağlara çekiliyordu. (Arıkoğlu, 1961:91) Bilemedik, Hacıkırı, Durak mevkiilerindeki Fransız karakolları yok edilmişti. Mersin'de Fransızlara karşı önemli mücadele veren yaklaşık bin kişilik bir grup bulunmaktaydı. Komutanları ve müfrezelerinin başlıcaları ise şunlardı: Grup Komutanları; Milis Yüzbaşı Emin Resa (Aslan) Bey, Yüzbaşı İbrahim, Binbaşı İhsan, Binbaşı Çeçen Osman, Deniz Yüzbaşı Muhittin, Binbaşı Ethem Beyler komutanlık etmiştir. Grup Müfrezeleri; Sahil Müfrezesi: Merkezi Çiftlikköy'dü. Silifkeli Yedek Teğmen Adil Bey komutasındaydı. Bozan Müfrezesi: Başçavuş Tahsin Şahin komutasındaydı. Emirler Müfrezesi: Mağara'dan gelen öğretmen Ali Rıza Timurtaş komutasındaydı. Hamzabeyli Müfrezesi: Şeref Genç komutasındaydı ve daha sonra müfrezenin adı Yılmaz olarak değiştirildi. Çopurlu Müfrezesi: Mersinli Asteğmen Refik, ağabeyi Teğmen Hakkı (Deniz) ve Asteğmen Yusuf Kenan bu müfrezeye komutanlık etmişlerdir. Efrenk Müfrezesi: Arslanköylü Hüsnü Yıldırım komutasındaydı. Alsancak Müfrezesi: Yedek Teğmen Osman Muzaffer (Koçaşoğlu) tarafından kurulmuştur. Buluklu Müfrezesi: Yedek Teğmen Osman Heybetullah (Tekeli) komutasında oluşturulmuştur. Makineli Tüfek Müfrezesi: Yedek Teğmen Hamdi Bey komutasındaydı. Süvari Müfrezesi: Milis Çerkez Süleyman Bey tarafından kurulmuştu. (Çiftçi, 2009:31-33). İşgalden itibaren büyük zorluklar yaşanmış olmasına karşın bu durum Mersinlileri yıldırmamış, Mersin ve çevresini Kuvayı Milliye'nin güçlü direniş cephelerinden biri haline getirmiştir. İşgal döneminde bölgede sivil cemiyetler, askeri (Kuvayı Milliye) örgütlenmeler, Kuvayı Milliye'nin direnişi adım adım Fransızları bölgeden çekilmeye zorunlu kılmıştır. Fransa'nın bölgeyi boşaltacağını duyan Ermenilerin bir kısmı da artık kitleler halinde Kuzey Suriye, Halep ve Beyrut'a göç etmeye başlamışlardı. Aslında Fransızlar 8 Şubat 1921 tarihinde Antep'ten çekilirken, Kilikya'yı elde tutamayacaklarını anlamışlardı. Böylece Fransa, Türkler ile anlaşma yolunu aramaya başlamıştı. Bir süre askerî hareketlerini durdurduktan sonra, Sakarya Zaferi üzerine 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, Hatay dışında işgal ettikleri yerleri terk etmişlerdir. Böylece, Millî Mücadele'nin Güney Cephesi de kapanmış oluyordu (İlter, 1989: 431)

Fransızlarla antlaşmaya giden süreç M. Kemal tarafından şöyle belirtilmiştir: "II. İnönü Zaferi ile Yunan Taarruzu kırılmıştı. Rusya ile Moskova Antlaşması yapılmış ve Doğudaki durumumuz anlaşılmuştur. İtilaf devletlerinden milli esaslarımıza riayet edebileceklerle, anlaşma arzu edilmekte idi. Bilhassa Adana, Ayıntap ve havalisini

yabancı işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekte idi. Çeşitli sebeplerden dolayı Fransızlarında bizimle anlaşmaya meyilli oldukları anlaşılmakta idi” (Kemal Atatürk, Nutuk, C.II, 1969:620-621).

20 Ekim 1921’de Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ile Franklin Bouillon (Buyyon) arasında geçen 2 haftalık müzakereden sonra 13 madde halinde düzenlenen (Accord Franco-Turc), “Ankara Antlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Suriye sınırimız Hatay dışında bugünkü şekliyle çiziliyor ve Fransızlar 20 Aralık 1921 tarihine kadar, sınırın kuzeyinde kalan askerlerini çekmeyi kabul ediyorlardı. Ayrıca Fransızlara bu antlaşmayla; bazı maden ocaklarıyla, Adana’da bir pamuk fabrikasının işletme hakkı ve Anadolu’daki bir kısım okulların varlıklarını sürdürmelerine olanak tanınmıştır. Fransızlar da Anadolu’ya getirdikleri silah ve malzemelerinin bir bölümünü Türklere bırakmışlardır (Turan, 1992:221-222).

Fransa ile Ankara Antlaşması sonrasında, işgal boyunca yaptıkları akıl ve hayale sığmayan zulümleri sebebi ile Ermenileri telâş içinde bırakmıştı. Çünkü güneyde bir Ermeni Devleti kurma düşünceleri yok olmuş, bölgenin Türklere ait olduğu onaylanmıştı. Ermeni kaynaklarına göre, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile bölgenin Fransızlar tarafından boşaltılması sırasında 120.000’den fazla Ermeni Suriye’ye kaçmış, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs’a, Mısır’a ve İstanbul’a göç etmiştir (İlter, 1989: 432). Arnold J. Toynbee, Güney Cephesi’ndeki Ermeni olayları ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Fransızlar, ordunun yükünü azaltmak için Kilikya’da kurdukları Doğu Lejyonu’na Ermeni gönüllülerini katmakla sorumsuz bir politika izlemişlerdir. Fransızlar, Ermenilerin başı bozuk çeteler kurup, silâhlanmalarına imkân sağladılar... Sonra da acı olaylara seyirci kalan Fransa, Ermenilerden çok daha fazla suçludur.*" (Toynbee, 1923: 312).

Ankara Antlaşması Güneydoğu Anadolu ile Çukurova’da süregelen savaşlara son veriyor, işgal altındaki yörelerin kurtarılmasını sağlıyordu. Bölgede 5 Ocak 1922 tarihine kadar devir ve teslim işlemleri de sona ermiştir (Ener, 1996:243-245; Erdeha, 1975:328-329; Kurtuluş Savaşında İçel, 1971:273). Günümüzde Mersin, “3 Ocak” tarihini işgalden “Kurtuluş Günü” olarak kutlamaktadır.

VI. Sonuç

Çukurova, yer altı ve üstü zenginlikleri, stratejik konumu vd. etmenlerden dolayı tarihsel süreçte daima önemini korumuştur. Mersin ise Akdeniz’e ve Ortadoğu’ya egemen olmak isteyen güçlerin kontrolü altında tutmak istedikleri bir liman kenti olmuştur. XX. Yüzyılın başlarında daha Birinci Dünya Savaşı sürerken Sykes-Picot Anlaşması çerçevesinde emperyalist Batılı ülkeler, Osmanlı’nın Güneydeki vilayet ve sancaklarını da kapsayan Ortadoğu’nun sınırlarını değiştirmek ve bölgenin haritasını yeniden çizmek amacıyla harekete geçmişlerdi. Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’ne göre İngiltere ve Fransa Hükümetleri, askeri kuvvetleri aracılığıyla 17 Aralık 1918’de Mersin’i işgal ettiler. İşgalden itibaren büyük zorluklar yaşanmış olmasına karşın bu durum Mersinlileri yıldırmamış, Mersin ve çevresini Kuvayi Milliye’nin güçlü direniş cepheslerinden biri

haline getirmiştir. İşgal döneminde bölgede Pozantı Kongresi, sivil cemiyetler, askeri (Kuvayi Milliye) örgütlenmeler ve direnişler vardı. Müdafaa-i Hukuk Dernekleri, işgali hem Türk hem de dünya kamuoyunda protesto ederek haksızlığa karşı sesini duyurmaya çalışmıştır. İngiliz ve Fransız ortaklığıyla gerçekleşen bölgenin siyasi ve askeri yönetimi, daha sonra aralarındaki anlaşma çerçevesinde Suriye İtilâfnâmesi'ne (Eylül 1919) uygun olarak Fransa'nın belirleyici olduğu bir işgal yönetimine bırakılmıştır. Fransa Hükümeti, Mersin ve çevresinin hem işgalini hem de yönetimini Ermeniler aracılığıyla yürütmeye çalışmıştır. Fransız kamuoyunun, Çukurova'yı tanımlarken kullandıkları "Kilikya"da, haksız işgal projelerinde kullanmış oldukları Ermenilere ilişkin değerlendirmelerin savaşın sonlarında değiştiğini ve "Kilikya'da Ermeni askeri kullanmakla hata edildi" noktasına gelindiği anlaşılmaktadır.

Fransız yönetimi, Mersin'i işgal etmelerinin hemen ardından kentte üç önemli alanda sömürgeci bir politika izlemiştir. O tarihte Adana Vilayeti'nin bir sancağı görünümündeki Mersin'de Fransızlar idari yönetime el koymuşlar, yerel yöneticiler üzerinde hukuksuz uygulamalarla diledikleri şekilde atamalar, yer değiştirmeler ve sürgünlere girişmişlerdir. Tüm Çukurova'da olduğu gibi Mersin'in de demografik yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atmışlardır. Askeri başarısızları sonrasında Londra Barış Konferansı vb. gibi uluslar arası platformlarda bölge halkının Fransız yönetimini istediği yolunda destek çabaları propaganda girişimleri de olumsuz sonuçlanmıştır. İşgal yıllarında Mersin'de toplumu etnik ve dinsel kompartümanlara ayırarak, "böl ve yönet" politikasıyla, işgale karşı direnci azaltma ve böylece zayıf durumda tutma siyasetini takip etmiştir. Tüm bunlara ek olarak Çukurova'nın üretim ve tüketim ürünlerine egemen olmak için gümrük teşkilatı tesis ederek yeni vergilerle, iktisadi alanda belirleyici olmaya çalışmışlardır.

Kaynaklar

- B.O.A., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), B.E.O. (Babıâli Evrak Odası), No: 340887
TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920), Cilt.1, Devre.1, İçtima.1., s.5.
TBMM Zabıt Ceridesi, 26.2.1337 (1921), Cilt.1, Devre.1, İçtima.1., s.434, 435, 443, 444.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)
Journal Officiel, 24 Dècembre 1920
İrade-i Milliye Gazetesi
Yeni Mersin Gazetesi
Tarsus Gazetesi
Milliyet Gazetesi
Kuvayi Milliye Dergisi
Akgün, S. (1981). *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*. İstanbul: Tercüman Yayınları.

- Akyüz Y. (2003). “Kurtuluş Savaşımız ve Fransa’da Ermeni Propagandası”. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 4 (38): 47-50.
- Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ali Saib. (1340). *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*. Ankara.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hâtıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. (1991). Ankara: TTK Basımevi.
- Ateş, T. (1999). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ayhan, Y. (1963). *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*. Adana: İpek Matbaası.
- Buyıklıoğlu, T. (1962). *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Bozkurt, B. (2015). “Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç’e Göre Mersin’in İşgali”, [Bildiri]. Erdem Ünlen vd. (Yay. Haz.) *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Aralık 2013). (ss.403-427). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Cebesoy, A.F. (1953). *Milli Mücadele Hâtıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Çelik, K. (1999). *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Çelik, K. (2005). “Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç’ın Anıları”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XXI, (62): 695-746.
- Çıplak, M.N. (1968). *İçel Tarihi*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Çiftçi, A. (2009). *Milli Mücadele Döneminde Mersin ve Havalisinde İz Bırakanlar*. Mersin: Bizim Grup Basımevi.
- E. Brémond E. (1921), *La Cilicie en 1919-1920*. Paris.
- Ener, K. (1996). *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdeha, K. (1975). *Mili Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erden, A. F. (1954). *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*. C.1. İstanbul.
- Erikan, C. (1972). *Komutan Atatürk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürbüz, C. (1996). *Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürün, K. (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Basımevi.

- Hatipoğlu, S. (2002). “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)”. *Belleten*, LXVI, (247): 943-965.
- Hatipoğlu, S. (2015). “Milli Mücadele’de Suriye İtilâfnâmesi’nin Yeri” [Bildiri]. Erdem Ünlen vd. (Yay. Haz.) *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildirileri*. (25-27 Aralık 2013). (ss.195-209). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İlter, E. (1989). “Milli Mücadele’de ‘Doğu Lejyonu’ (Legion D’Orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”. *Atatürk Yolu Dergisi*. (3): 419-436.
- İslam, İ. (1995). *Milli Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*. Atatürk Üniversitesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- İslam, İ. (2004). “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XX, (58): 47-64.
- Kasalak, K. (1993). *Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Kemal Atatürk. (1969). *Nutuk* (1920-27). Cilt II, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Milli Eğitim Basımevi.
- Kemal Atatürk. (1969). *Nutuk* (Vesikalar). Cilt III, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Milli Eğitim Basımevi.
- Keser, U. (2015). “Doğu Lejyonu (Legion D’Orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)”, [Bildiri]. Erdem Ünlen vd. (Yay. Haz.) *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Aralık 2013). (ss.83-125). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kılıç Ali. (2005). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kır, S. (2004). *Milli Mücadele Döneminde Dört Yol ve Çevresi (1918-1922)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kocatürk, U. (1983). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kurt, M. (2010). “Roma Egemenliğinde Kilikya ve Roma İç Savaşlarının Bölgedeki Yansımaları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXV, (2): 483-501.
- Kurtuluş Savaşı’nda İçel. (1971). İstanbul: Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınları.
- Öke, M.K. (1986). *Ermeni Meselesi*. İstanbul, 1986. Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Özoğuz, E. (1934). *Adana’nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*. İstanbul: Ülkü Matbaası.

- Öztoprak, İ. (1981). *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Payaslı, V. (2017). “Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atatürk Yolu Dergisi*, (61): 269-308.
- Sakallı, B. (1997). *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi* (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sakarya, İ. (1984). *Belgelerle Ermeni Sorunu*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Saral, A.H. (1966). *Türk İstiklal Harbi*. C.IV. Güney Cephesi, Ankara.
- Selek, S. (1982). *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*. C.1, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Sonyel, S.R. (1972). “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”. *Belleten*, XXXVI (141): 31-49.
- Strabon, (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika: XIV). (Çev: Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şalvuz, İ. F. (1938). *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar*, (Adana, Tarsus, Mersinliler). İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- Şıvgın, H. (2015). “Antep’e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi”, [Bildiri]. Erdem Ünlen vd. (Yay. Haz.) *Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu Bildirileri*, (25-27 Aralık 2013). (ss.214-236). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tansel, S. (1991). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*. C.I-IV, İstanbul: MEB Yayınları.
- Teveoğlu, F. (1987). “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof.Hulûsi Y.Hüseyin (Pektaş)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV (10): 197-207.
- Toros, T. (2001). *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toynbee A.J. (1923). *The Western Question in Greece and Turkey*. London.
- Turan, Ş. (1992). *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu.
- Vural, S. (2010). *Huğ’dan Gökdelen’e Mersin*. İzmir: Lamineks Matbaacılık.
- Yavuz, B. (1992). “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VIII, (23): 273-308.
- [https:// www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album /Cilt1/index.html](https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html) (Erişim Tarihi: 10.09.2017)